Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 126 (13426) | 1987 чылдың май 30, суббота | 1925 чылда үндезилеттингеи | Өртээ 3 кепеек

ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш профоблчөвүлел 1986 чылда библиотекалар аразында социалистиг чарыштың түңнелдерин чугаалажып көрген.

Эрткен чылын республиканың библиотекалары 205 муң ажыг кижиге бараан болган. ол болза 1985 чылдан он ийи муң кижи хөй. Эки көргүзүглерни Бай-Тайга, Эрзин, Кызыл, Чөөн-Хемчик, Мөңгүн-Тайга районнарның төпчүткен библиотекалары чедип алганын хүлээп алган доктаалында демдеглээн.

Оон-биле чергелештир библиотекалар үениң негелделеринге дүүштүр ажыллавайн турарын доктаалда айыткан. Бии-Хем, Тес-Хем, Сүт-Хөл районнарның төпчүткен библиотекалары планнарын күүсетпээн.

Республиканың Министрлер Чөвүлели болгаш профоблчөвүлел дараазында районнарны чарыштың тиилекчилери кылдыр саналаан:

— республиканың барыын зоназынга Бай-Тайга район,

— мурнуу зонага— Эрзин район,

— төп зонага—Кызыл район.

Социалистиг чарыштың тиилекчилеринге Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш профоблчөвүлеллдиң шилчинир Кызыл туктарын тывыскан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, ооң дараазында болган партия ТК-ның Пленуминарының шиитпирлериниге дүүштүр библиотекаларның ажылын сайзырапгайжыдарынче угланган эргежок чугула демчеглерни алырын республиканың Культура, Чырыдыышкын министерстволарынга, Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитединге дээскаш. Улуг Октябрьның 70 чылыига алдар болдургаи социалистиг чарыштыг улам калбартырын айыткан.

ЧУРУКТА: Тываның комсомол шаңналының лауреады «Детский мир» садыгда комсомолчу садыгжылар Урана Чымба, Елена Донгак бараан саарылгазының планның даалгаларын чедиишкинниг күүседир дээш, кызымак ажылдап турарлар.

Оларның киллизи майда 65 муң рубльдиң бараан саарар планын бо хүнниерде ажыр боттандырган. Бичии оолдарга хептерни садыглап, ажылдың культуразын бедидиринче чугула кичээнгейни садыгжы аныяктар салып келген.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧАА АРГА-БИЛЕ

Бистиң республиканың совхозтары он ийиги беш чылдың баштайгы чылынган эгелеп, көдээ ажыл-агый культураларын өстүрериниң интенсивтиг технологиязынче шилчип кирип турар.

Ол баштайгы чылда республика иниязи-биле 10 муң гектар черге кызыл-тасты депшилгелиг арга-биле тарын өстүргеш, ооң гектар бүрүзүнден 21,5 центнер дүжүттүг ажаан алган азы аңаа технология-биле дениээрге, гектардан-на 7 центнер немелде дүжүттүг өстүргеп. Химижидилгеня, мелиорацияны, агротехниканы сайзырангайжыдарының үдезиниге көрзүнүүн экономиктиг үнүш-дүжүткүрүн бедидеря бүгү талалыг интенсификацияның эргежок чугула негелдези болуп турар.

Черинң берямчелиг чоруу чер ажылыының ол бүгү системазын хөгжүдеринге көргеи хөрениглерни канчаар ажыглаанындан, эртеминиң болгаш мурнакчы дүржүлгавын тедиишкиннерин калбаа-биле неитереткенинден бедиир. Оларны улам ажыктыг болгаш чогумалыг ажыглаан тудум, хөрзүнүүн үнүш-дүжүткүрүн экижидеп дүрген болдунар. Республиканга бир дугаарында чоруткан тараа культураларын өстүрериниң интенсивтиг технологиязы чүдүп көргускеиил? Ук технологияны ажыглаан совхозтарда частыргылар болгаш чедир кылдынмаан түүлдер, кайы-бир техниктиг аргаиы чедир ажылдаваан чоруктар / кайы хөй болган.

Интенсивтиг технологияны кызыл-таска ажыглаарын көргеи 27 совхозка иниязи-биле 40 муң гектарга ажыглаарын планда айыткан, ооң гадан-иа ортумаа-биле 15 центнер дүжүттү ажаан алыр азы аңаа шөлдерге бодаарга, ортумаа-биле 7 центнер немелде дүжүттү ажаан алыр сорулганы салган. Амдыызында интенсивтиг технологияны тып тараалаң Улуг-Хем, Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем, Кызыл районнарның совхозтарында ажыглаи турар, олар интенсивтиг шөлдү түс-туста 8-10 муң гектар чедирер сорулгалыг. Ук ажыл-агыйлар ол ажылче ам массалыг көргеи. Аразында тарыштыг «Тиилелге» болгаш «Шамбалыг» совхозтарда ол ажыл багай эвес чорун турар. Кандыг-даа чаа, дешпилгелиг арганы ажыглаарда кол түүл — кижилер • — кадрлар болганда, төп зонаның совхозтары агроном, механизатор кадрларының билиг-мергежилин бедидип, өөредилгезин эрттиргеш, кижи бүрүзүнүн аттестациязын чоруткан.

«Тиилелге» совхозта республикада алдар-сураглыг механизатор Д. С. Дандарга удурткан 30 кижи составтыг механизастаан отряд интенсивтиг шөлде чедиишкинниг ажылдан турар. Оларда 8 кижи партия кежигүнү, 17 кижи комсомолчу, отрядтың шүүтү кежигүннериниң 70 ажыг хуузу бедик мергежилдиг механизаторлар. Олардан амгы үеде Сая Аккыр-оол, Алексей Ооржак, Василий Сарыглар, Николай Ондар олар эң шалыпчы ажылдан, эш-өөрүүнүң хей-аъдын көдүрүп турар.

База ыңдыг найыралдыг отряд «Шамбалыг» совхозта ажылдап турар. Ооң химик-агроному Дawaa-Сүрүң Ооржак амгы үеде интенсивтиг шөлде лорудуп турар ажылдарының дугайын мынчаар чугаалаар:

— Бистиң совхоз интенсивтиг технология-биле эрткен чылын 500 гектарга ажылдап эгелээн бис. Бо чылын ол шөлдү бир муң гектар чедирдивис. Бир муң гектар интенсивтиг шөлге белеткел ажылдарын күзүн-не эгелээш, бир гектарга 200 килограмм минералдыг чемиичидилге онаажып турар кылдыр чаштырган бис. Үрезин чажар шөлдүң чажылга мурнуңүн бодаазырадылгазын чоруткаш, чажылганы доостувус. Интенсивтиг шөлге кылып чорудар ужуруг бүгү технологтуг ажылдарның планын баш удур тургускан болгаш ол өзүгаар ажылдаан бис. Амгы үеде бистиң механизаторларывыстан Шүүне Доруш-оол, Николай Хомушку, Ооржак Май-оол болгаш өскелер-даа эң шалыпчы ажылдан турарлар.

Кур черде Чедер болгаш Шамбалыг ховуларының тараажыларының ағаар-бойдустуң кандаашкынныг байдалындан хамаарылга чокка чагай дүжүттү өстүрер дээш бир дем-билелиг, найыралдыг ажылдап турары мактаксанчыг. Шынап-ла, ол ховуларда суггаттыг тараа шөлдери барык чок. Ыяшгаш кижилер дүжүттүг салымын шиитпирлээр болганда, аңаа бижыг тура-сорук, организастыг чорук кончуг чугула.

Суггаттыг черлерни интенсификастаарының бир кол хевири болза, орта көдээ ажылагый культураларын тускай программалаттынган технология өзүгаар тарып өстүрери болур деп республиканың Агроүлетпүркүркомунуң специалистери санап турар. Бистиң республикага бо чылын «Барлык», «Найырал», «Ак-Туруг» совхозтарга хөй чылдыг сигевнерни, С. К. Тока аттыг совхозка картофельди программалаттынган технология өзүгаар тарып өстүрери көрдүрген. Ук технологияны иниязи-биле бо чылын бир муң, а 1990 чылга чедир үеде 4 муң гектар суггаттыг черлерге неитередиринң планнаан.

Көдээ ажыл-агый культураларын өстүрериниң интенсивтиг технология аргазы амдыызында бистиң республикада чаа эгелеп турар, эртем-техниканың чедиишкиннеринге үдезилээн чаа, дешпилгелиг арга болганда, чер-черде партия, совет, ажыл-агый, профэвилел, комсомол органнары ооң канчаар чоруп турарын хүн бүрүнүң кичээнгейинге ап, аңаа дээштиг удуртулганы боттандырары негеттинин турар.

А. ДАРЖАА.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

ЮБИЛЕЙНИ ТӨЛЕПТИГ УТКУУР

«Улуг Октябрьның 70 чылдыг чедирбейи, мурнакчы коллективтериниң дүржүлгазын иептеретпейи, чедиишкиннерин детквейи турар. Езу барымдаалар чоруктуң аспаандан үштүнмайн турарындан харын-даа чамдык эки эгелээшкиннерни өскербейи турар. Чижээ, чер-чер Советтериниң депутаттары М. Е. Лопсаң биле И. М. Карповтуң бригадазы юбилейге алдар болдуруп чаржып турар, район болгаш Чаз-Хөл көдээ Советтериниң күүскомнары оны кичээнгейге албаан. «Күш-ажылдың хостуу» совхозта Оймак болгаш Торгалыг сүт-бараан фермалары база чарыштыг.

Эрге-чагырганың чер-чер органнарының организас-массалыг ажылында четпестер хөй дээрзин хуралга айыткан. Күүскомнар ажылдакчыларының ажылдан үнер-кирер чоруу хөй, Советтер ажылында ажык-чарлыг чорук, шүүмүүлел болгаш бот-шүүмүүлел чогуур деңнелге четпес. Улус депутаттарының район Совединиң күүскому бодуунуң ажылының стилян болгаш методтарын үениң негелдезин ёзугаар эде тургуспайн турарындан ыңдыг четпестер тып-тып турар.

Бо четпестерни дарый чайладырын, Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур талазы-биле тодаргай хемчеглерни алырын Улуг-Хем райкүүскомунга, чер-чер Советтериге даскаан.

СОҢГУЛДАГА БЕЛЕТКЕЛДИ ЭКИЖИДЕР

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтериниң үзээрбиги чыжыкка болгаш районнарның (хоорайларның) улус судтарынга соңгулдаларга белеткелдин Кызыл хоорайда болгаш Тожу районда канчаар чоруп турарының дугайында айтырыгны база Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга чугаалашкаи. Бо талазы-биле илеткелдерни Кызыл хооркүүскомунуң даргазы Д. Л. Тинмей болгаш Тожу райкүүскомунуң даргазы Н. П. Савин олар кылган.

Улус депутаттарының Кызыл хоорай, Тожу район болгаш көдээ Советтериниң күүскомнары соңгулдаларга белеткелдиң болгаш ону эрттиреринiң талазы-биле организастыг хемчеглерниң планын ажылдап кылган болгаш бадылаан дээрзин Президиум кежигүннери демдеглээн. Соңгулда округтарын, участоктарын, комиссияларын чогуур үезинде тургускан, олардың даргалары болгаш секретарлары-биле беседаны кылган. Соңгулда комиссиялары ажылдаар черлер, телефон харылзаазы-биле, ол ышкаш соңгулда саавырлары-биле хандыртынган.

Ыңдыг-даа болза Тожу районда болгаш Кызыл хоорайда соңгулдаларга белеткел ажылында четпестер хөй дээрзин хуралга демдеглээн. Соңгулда мурнуңүн чамдык хемчеглерин ажыл-агый болгаш социал-культураның практиктиг сорулгалары-биле дүүштүрбейя турар. Чамдык күш-ажылчы коллективтерге кандидаттар депшиткен хуралдарны ёзу барымдаалап эрттиргеп. Боттарының бодап турар кандидатураларының дугайында санал бээр байдалды соңгукчуларга тургуспаан черлер база бар.

Агитпунктуларда, соңгулда участоктарында, Культура бажыңнарында, клубтарда көргүзүг материалдарын четче деривээн деп хуралга шүүмүүлээн. Чон ортузуига массаполитиктиг болгаш тайылбыр ажылын агитколлективтер чедир чоруткаш турар. Күш-ажылчы коллективтерге, культура-чырыдыышкын албан-черлеринге, агитпунктуларга совет соңгулда системазының, эде тургустуунуушкун сорулгаларының, демократияны хавыладырының, ажык-чарлыг чорукту калбартырының дугайында лекцияларны эвээштя номчаан.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле түскай доктаалды Дээди Совединиң Президиумуу хүлээп алган.

ШҮҮМҮҮЛЕЛДЕН КАНЧААР ТҮҢНЕЛ ҮНДҮРГЕНИЛ?

1987 чылдың планын болгаш бюджедин чугаалашкан Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыжыының бешки сессиязынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссиялары болгаш депутаттар чамдык сүмелерни, саналдарны киирген болгаш шүүмүүлелдерни кылган. Ону канчаар күүседип турарының дугайында айтырыгны хуралга чугаалашкан.

Бо айтырыг талазы-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орадакчызы В. А. Паруин иилеткел кылгаш, саналдарны болгаш шүүмүүлелдерни боттандырар талазы-биле кылдыныр турар ажылдарны доңчулап чугаалаан.

Дээди Совединиң алдыгы чыжыының бешки сессиязының эрткенииниң соонда эрткен үеде ооң шиитпирлерин боттандырары-биле чамдык ажылдар кылдыныза-даа, четпестер база хөй деп, Президиум кежигүннери демдеглээн. Республиканың чамдык министерстволары болгаш ведомстволары, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары доктаамал комиссияларының болгаш депутаттарның саналдарын күүседир талазы-биле чогуур хемчеглерин албаан. Чамдык министерстволар болгаш ведомстволар ол сүмелерни, саналдарны боттандырары-биле хүн бүрү ажылдаваан.

Ол бүгүнүң түңнелинде бүдүрүлгеин техниктиг эде дерииниң болгаш чаартын кыдырының, оны 2—3 эзлчеглиле ажылдаарынче шилчидериниң айтырыглары ооңум шиитпирлеттинип турар. Бүдүрүп турар продукциянын болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң шынарын экижидер хемчеглер негелдеге четпейн турар. Бо чылдың эрткен дөрт айында Күрстандарттың кылган 30 хынаалдазының 20-зинин түңнели төгенчиг болган. Керамзит, хлеб болгаш хлеб-булка кылгыларын бүдүрери эрткен чылдаазындан эвээжээн, транспорттуң болгаш харылзаазының чамдык тудугларының хожудап турар.

Садыгны, иниттиниң чемненилгезин, чонның амыдырал хандырылгазын хөгжүдер талазы-биле хемчеглер чедир боттанмайн турар деп хуралга шүүмүүлээн. Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң адрезинге база шүүмүүлел болган.

Бо айтырыгга хамзарыштыр чамдык удуртукчуларны дыңнаан болгаш четпестерни чайладырының хемчеглерни ажылдап кылган доктаалды хүлээп алган.

* * *

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуунуң хуралынга өске-даа айтырыгларны чугаалашкан болгаш түс-түс доктаалдарны хүлээп алган.

Хуралды Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуунуң Даргазы Ч.-Д. Б. ОНДАР эрттиргеп.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Политиктиг консультативтиг комитединиң ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛЫ

БЕРЛИН, Май 28. (СЭТ.). Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг консультативтиг комитединиң ээлчеглиг чөвүлел хуралы Германияның Демократтыг Республиказының ажылын эгелээн.

Чөвүлел хуралда киржип тураалар болза:

Болгария Улус Республикадан — Т. Живков—Болгарияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиигине секретары, Болгария Улус Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы, делегацияның башгыны; Г. Атанасов—БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; Д. Джуров—БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң улусчу камгалал министри; М. Балев — БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары; П. Младенов — БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң даштыкы харектер министри;

Венгр Улус Республикадан —Я. Кадар— Венгрияның Социалистиг Ажылчын партиязының ТК-ның Чиигине секретары, делегацияның башгыны; Д. Лазар — ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; М. Сюреш — ВСАП ТК-ның секретары; П. Варкони—ВСАП ТК-ның кежигүнү, БУР-нуң даштыкы харектер министри; Ф. Карпати—ВСАП ТК-ның кежигүнү, БУР-нуң камгалал министри;

Герман Демократтыг Республикадан — Э. Хонеккер — Германияның Социалистиг Чаңгыс аай партиязының ТК-ның Чиигине секретары, Герман Демократтыг Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы, делегацияның башгыны; В. Штоф—ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГДР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; Г. Аксен — ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары; Э. Кренц —ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары; ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң даргазының орадакчызы; Г. Кесслер — ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГДР-ниң национал камгалал министри; Г. Миттаг — ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазының орадакчызы; О. Фишер — ГСЧП ТК-ның кежигүнү, ГДР-ниң даштыкы харектер министри;

Польша Улус Республикадан—В. Ярузельский — Польшаның Каттышкан Ажылчын партиязының ТК-ның бирги секретары, Польша Улус Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы, делегацияның башгыны; З. Месснер—ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; Ю. Чирек — ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары; М. Ожеховский— ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң даштыкы харектер министри; Ф. Сивицкий—ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң национал камгалал министри;

Румын Социалистиг Республикадан — Н. Чаушеску— Румынияның Коммунистиг партиязының Чиигине секретары, Румын Социалистиг Республиканың Президентизи, делегацияның башгыны; Д. Дэскэлеску — РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнүнге кандидат, секретары; В. Миля—РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнүнге кандидат, РСР-ниң национал камгалал министри; И. Тоту —РКП ТК-ның кежигүнү, РСР-ниң даштыкы харектер министри; Г. Каранфил — РСР-ниң ГДР-де элчизи;

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиидеи — М. С. Горбачев — СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, делегацияның башгыны; А. А. Громыко — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы; Н. И. Рыжков — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; Э. А. Шеварднадзе — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы харектер министри; С. Л. Соколов—СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри; В. А. Медведев — СЭКП ТК-ның секретары;

Чехословак Социалистиг Республикадан — Г. Гусак — Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиигине секретары, Чехословак Социалистиг Республиканың Президентизи, делегацияның башгыны; Л. Штроугал — ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, ЧССР-ниң чазаанын Даргазы; В. Билак —ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, секретары; М. Якеш—ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, секретары; Б. Хнеупек —ЧКП ТК-ның кежигүнү, ЧССР-ниң даштыкы харектер министри; М. Вацлавик —ЧКП ТК-ның кежигүнү, ЧССР-ниң национал камгалал министри;

Чөвүлел хуралдың ажылында Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң каттыскан Чепсектиг Күштериниң Кол Командылакчызы Совет Эвилелиниң Маршалы В. Г. Куликов болгаш Политиктиг консультативтиг комитеттиң Чиигине секретары, ГДР-ниң даштыкы харектер министриниң бирги оралакчызы Г. Кроликовский база киржип турар.

Чөвүлел хуралды Э. Хонеккер ажыткаш, байыр чедирип, кыска чүве чугаалаан.

Үш хурал эрткен, оларны ССРЭ-ниң делегациязының баштыны М. С. Горбачев, ЧССР-ниң делегациязының баштыны Г. Гусак болгаш БУР-нуң делегациязының баштыны Т. Живков олар эзлчежин даргалаан. Эштер М. С. Горбачев, В. Ярузельский, Я. Кадар, Н. Чаушеску, Т. Живков, Г. Гусак, Э. Хонеккер чүве чугаалааннар.

Политиктиг консультативтиг комитеттиң чөвүлел хуралы ажылын дүүн түгүлүүлээн.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Э. ХОНЕККЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫШКЫНЫ

БЕРЛИН. СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачев ГСЧП ТК-ның Чиигине секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер-биле май 28-те аңаа ужурашкан.

Беседаны амгы үеде ажыдуңмалышкы ийи партияның ажылдап кылып турары хөй саныыг айтырыгларга тураскаткан.

1986 чылдың апрельде Берлинге болгаш октябрьда Москвага дээди деңнелге болган ужуражышкынар үезинде чедип алган дугуржулгаларны боттандырып чорудары-биле политиктиг, экономиктиг болгаш өске-даа талаларга ийи талалыг кады ажылдажылганың айтырыгларын чугаалажып көрген. Элээн каш угланышкынынарга, ооң иштинде ССРЭ болгаш ГДР-ниң будуүлелериниң, каттыжышкынарының болгаш комбинаттарның аразында дорт харылзаалар хөгжүдер талазы-биле тодаргай бурунгаарлашкынны чедип алган. Ооң-биле кады будуүлге, эртем болгаш техника талазы-биле кооперацияны хөгжүдеринге калбак аргаларны ажыдар, ийи чурттуң экономиктиг, сонгал болгаш культура тургузуушкунуун улуг айтырыгларын шиитпирлээринге дузалаар кады ажылдажылганың чаа хевирлерин вептередирин шаңкынчыдарын эргежок чугула деп санап көрген. Айтырыгларның ол комплекизин чоокку үеде делгерецгейн-биле чугаалажып көрор.

Беседа үезинде делегей аразынга ССРЭ болгаш ГДР-ниң кады ажылдажылгазының сорулгаларын чугаалажып көрген. Тайбыцны болгаш Европага айыл чок чорукту хандырарының херээнге Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң дугуржулгаларын политиктиг шугумун боттандырып чорударда хөделиишкиннериниң дээди чадага дүүштүүлгезинге сеткил ханыышкынын илереткен. Ийи чурттуң эргежыктарынга хамаарыжып турар айтырыглар талазы-биле янзы-бүрү деңнеелдерге доктаамал сүмележишкинниг чугулазын онзалап демдеглээн.

Беседа бот-боттарын билчиринiң болгаш түректиң ханызындан байдалга эрткен.

(СЭТА).

Делегацияның удуртукчуларының ужуражыышкыны

БЕРЛИН, Май 29. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг консультативтиг комитединиң чөвүлел хуралының соонда киржикчи күрүнелериниң делегацияларының удуртукчуларының ужуражыышкыны болган: БКП ТК-ның Чиигине секретары, БУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Т. Живков, ВСАП-тың Чиигине секретары Я. Кадар, ГСЧП ТК-ның Чиигине секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер, ПКАП ТК-ның Бирги секретары, ПУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы В. Ярузельский, РКП-ниң Чиигине секретары, РСР-ниң Президентизи Н. Чаушеску, СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачев, ЧКП ТК-ның Чиигине секретары, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусак киришкеннер.

Ужуражыышкын түректиң ханызындан, найыралдыг байдалга эрткен.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг консультативтиг комитединиң чөвүлел хуралының ажылының доозулганы

БЕРЛИН. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг консультативтиг комитединиң чөвүлел хуралы бодуунуң ажылын май 29-та дооскан.

Венгр Социалистиг ажылчын партиязының Чиигине секретары Я. Кадариың даргалаашкыны-биле болган түүнел хуралга «Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң шериг доктриназының дугайын» документиге ат салган.

Документиге ат салганнар:

Болгар Улус Республиканың өмүнээзинден — Т. Живков; Венгр Улус Республиканың өмүнээзинден — Я. Кадар; Герман Демократтыг Республиканың өмүнээзинден — Э. Хонеккер; Румыния Социалистиг Республиканың өмүнээзинден — Н. Чаушеску; Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң өмүнээзинден; — М. С. Горбачев; Чехословак Социалистиг Республиканың өмүнээзинден. — Г. Гусак.

Чөвүлел хуралдың коммюникезин база хүлээп алган.

Найыралдыг болгаш эш хүүнүң кады ажылдажылгазының байдалынга эрткен чөвүлел хурал чугаалашкан бүгү айтырыглар талазы-биле үелдерниң чаңгыс ажылын көргүскен.

(СЭТА).

Хойжуларның эртем-практиктиг конференциязынга уткуштур

БОДАЛЫМ БОЛГАШ САНАЛДАРЫМ

Эртемге даянып тургаш, хой уксаазын экижидер.

◆ Хойжуларга ажык чагаа ◆

Бистиң республиканың мал ажылында кол черни хой ажылы ээлеп турар. Ынчангаш ооң продуктулуун көвүдедири—эде тургустунуушкун үезинде дүргедээшкинниң чугула сорулгаларының бирээзи болуп турар. Бо айтырыг хой ажылы-биле холбашкан кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилин дүвүредип турар, аңаа бир-ле үлүүн киирзе деп бодап чоруур болгаш хүн бүрү киирип-даа турар кижилер эвээш эвес. Оларның бирээзи Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, Ленин, Октябрь Революциязы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнериниң эдилекчизи И. С. Данзурун хөй чылдарда чыып келген бодунуң дуржулгазынга даянгаш, ол дугайында санал-бодалын бөгүн ажык чагаа дамчыштыр чугаалап турар. Ооң санал, сүмелеринге хамаарыштыр боттарыңарның саналдарыңарны берип, дуржулганарны солчуп, үлежириңерни идеген манап тур бис.

Хой кадаргандан бээр үжеп чыл ажа бердим. Бо үениң иштинде чүнү көрбедим дээр. Тывага көдээниң хөгжүлдези мээң караамга-ла болбазырап келди. Колхозтан совхозче-даа шилчидивис. Колхозчу чорааш, ажылчын-даа болу бердим. Ажыы-биле чугаалааргa, үжен ажыг чылдарда хойжулап келгеш, ат-алдарлыг апарып, хөй хавыяа-шаңналга-даа четтим. ССРЭ-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң депутадынга-даа соңгудуп чордум. Ылавылап чугаалаарга, аас-кежиктиг ашак-тыр мен. Ашак болбайн канчаар. Ам харым таптыг-ла алданга үзүп тур. Кара бажым кажардыда-даа, хөөкүй бажым көгердида-даа. Мынча ботка сагыжымны өйүп чоруур бир-ле чүве бар. Ындыг кончуг даржылып чоруур чүүл ол? Сенде бүгү чүве четчир ышкажыл дээр чадавас. Ынчаар чемелээр болза, база чөпшээрежир мен. Шын харын. Менде бүгү чүве четчир. Ындыг-даа болза, кижи салып чоруур сорулгалыг, күзел чоруур күзелдиг болгай.

Мээң хойжу көргүзүглерим, өскелерге бодаарга, чүгээр-даа болза, мээң күзелимге черле чедип көрбээн. Ырак эвес кожавыс — Хакас автономнуг область, эрткен чылдың чемпион хойжузу төрүүр 100 баш хойга онаштыр 160 хураган алгаш, бир хойдан-на 7 кг дүктү кыргын алган-дыр. Ол дээрге, тергиин-ле эки түңнел-дир. Ындыг-даа, бистe-даа агаар-бойдуста улуг мылгал бар эвес. Бистин-биле деңнээр болза, чүге ындыг кончуг улуг ылгалыг болганыл? Мында бодап болгу дег айтырыг-ла бар. Ынча четпес-даа болза, ол көргүзүгге оода-ла чоокшулай бээр кылдыр чүге ажылдап болбас деп?

Ол дугайын мен баштайгы чылдарда бодавайн-даа чораан мен. Чүге дээрге, түңнелдеривис чоорту улам белдир боор деп идегел меңээ турган. Ол идегел элээн хөй чылдарда мени хей-аът киирип чораан. Шынаа-ла, аңаа идеген болурунуң дириг чижектери-даа тургулаан. Ол идегел канчаар тыптып келгенил? Шуут-ла ажылдап эгелээнim эгезинден чугаалай каантайн. Тывага коллективизация соонда тыва уксаның хоюн малдан чордум. Соокка шыдамык, чер оттаар, эъди амданыг эки-ле мал чүве, ынчалза-даа ооң дүгү бөдүүн, хөй-ле дизе 2 килограммны кыргын ап болур, деңзизи база чер албас мал болгай. Ынчангаш ооң продукциязын көвүдедир дээш ап чорудуп турган хемчегериве ажоок бөдүүн турган: кызыраар, сүдү эвээш хойларны күрүнеге дужаар, коданга ийистээр болгаш дүккүр, ботkур хойларны арттырып алыр турган чүве. Хенче хураганнарны база арттырбас. Ынчан мээң билип алганым, бурунгулардан шилип келген «эртемим» ол турган.

Ооң чоорту бистиң хойжу ажылывыска эртеминнер киржи берген. Чогум-на ол үеде демги идегел төрүттүнген чүве. Бөдүүн дүктүг тыва хойларның орнунга чиңге-нарын дүктүг хойларны Тывага сайзырадыр дээш Саян мындыдан меринос кошкарлар экжелгеш, тыва хойлар-биле хайнакташтырып эгелээн. Шыны херек, баштайгы чылдарда ол ажылга улуг-ла бүзүреваан мен. түңнели та кандыг болур чүве дээш чигинин турдум.

Эртеминнер дуржулга кылыр коданның бирээзин бистин кылдыр шилип алганнар. Оларның айтышкынын күүседип, кады ажылдап келгенимден эртеминиң күчүзүнге ылапта бүзүрээн мен. Мээң чылдан чылче эки көргүзүглер чедип ап келгенim-даа — эртеминиң ачызы.

Чиңге-нарын дүктүг уксаның хайнактары бистиң совхозтуң экономиказын дыка кедүргеп. Эки ажаап өстүрген болза, ам-даа төлгүр, дүккүр болгаш эътки чоруур ийик.

Чиңге-нарын дүктүг хойну азыраар, ооң уксаазын улам экижидер, ону нептереднр таласы-биле хөрээм өйүп чоруур бо айтырыгны хуралдарга саналдап, солуунарга каш катап бижип, радиога-даа чугаалап шаг болган мен. Ынчалзажок ол айтырыг бурунгаар шимчевейн, харын аткаар чылза-чылза бистиң мурнуу зоналыстың районнарында байдал дыка дүвүренчиг апарган. Чиңге-нарын дүктүг хойлар тыва хойлар-биле хайнактажып холужуп-холужуп, ам ужуру билдинместээн. Дүктүң шынары-даа, хойдан алыр дүктүң бот-деңзизинда бир хойга онаштыр дыка кудулаан. Чамдык малчынар 1 килограмм безин четпес дүк алыр апарган. Бо талазы-биле, хойнуң бээр продукциязының кудулаанының талазы-биле кол бүрүү бистерде, хойжуларда база бар харын. Мээң хууда саналым мындыг, бир эвес чазып турар болзумза, эде чугаалап бээр эртем-билиглиг тускай эртемниглер хөй болгай, ооң чылдагааны болза совхозтарда, районнарда, республикада хой ажылын удуртуп баштап, харылап турар албан-дужаалдыг-даа, тускай эртеминг-даа кижилер эвээш эвес, оларның кичээнгей чогу, азы өскe ажылдарга чардыкканы, бо чугула ажылче шоолуг сагыш салбайн барганы, чок-ла болза эрeңгейлеп турганы ол болур. Ам ооң чылдагаанын, бүрүүлуг кижилерни-даа истеп, сургеш, канчаар боор. Хомудангыс чүве болза, хайыраан үениң билдиртпейн эрте бергенидир.

Ам база катап уксаа дугайында айтырыгның эгезинде чугаалаан бодалымны уламчылап көрейн. Тыва хойларның продуктулуун белдирер дугайында айтырыг уксаажыдылга ажылы эгелеп турда, кончуг шын тургустунуп турган. Ынчан ажоок хей-аъттыг ажылдап турдум. Кол чүве Тываның дошкун агаар-бойдузунга тааржыр: хөй дүк, хөй төл бээр, эъди амданыг, сөөккүр чаа уксаа тургустувар боор деп улуг идегел мындыг турган. Ол идегел мынчага боттанмаан деп чугаалаан болгай мен. Ол ышкаш мени дүвүредип турар айтырыгларның бирээзи болза, сөөлгү чылдарда хойнуң баш санының чылдың-на кудулап, кызырлып кел чыдары. Бүдүн чартык миллион чедирер деп сорулга салып турдувус, ам аңаа чедер хамаанчок, бир миллион безин четпестеп турар апарган-дыр.

Республиканың экономиказы, культуразы болгаш эртем-техниказы канчаар-даа ажоок хөгжүп сайзыраан. Бо улуг көдүрлүүшкүн-биле чергелештир хой ажылы база көдүрлүр, хөгжүүр турган. Ынчанмыже херек кырында байдал чаңгыс черде таптап турупкан-дыр. Ол дээш бүрүүну хойжулар бистер база үлежир апаар бис. Чүге дизе, чамдык малчынналрның харыысалгазының кудузунда. Мен бригадирлеп корейн дээн кижини-ле томуйлап турар болгаш ажыл организас чок болуп турар. Чыл дургузунда үш бригадир солушкан. Чаз кижи кээрге, ам-на байдал экижир боор деп бодаап, долу күш-биле ажылдарынга белеткеп бээр бис. Ынчалза-даа улам дорайтап турар болгаш. Удуртукчуну соңгуурун коллектив-ке чүге бүзүреп болбазыл? Ажылчын кижи бир эвес четпестерден чайлаарынга сонуургалдыг болза, негелде чок, ажылын билбес удуртукчудан ойталаар эргелиг.

Удуртулганы эрeңгейлээргe...

Тудуг ажылын планнаарын удуртуруп бо үениң негелдезинге дүүштүр тургузарын бистe чедип албайн турары черле эллеп. Владимир Ларинниң бригадазы совхоз-биле керээ чардынмаанындан ийи аал чурттаар бажыңның тудуун ара казнакан. Ол звеноның тудугжулары база өскелер-биле дөмей, ажыл чок артkан. Тайгага тудуг ыяжы белеткээр дээргe, моторлуг хирээ, аңаа артык кезектер чок.

Күш-ажылды организастазарының айтырыгларын холдан үндүргешинден тудугжуларның ажылдаар хөөнү чок апарган болгаш, ядепкейн кудулаан Ажыл чок хүннер хөй таваржыр, алыр акша-шалың база эвээш болуп турарындан, оларның сонуургалы өжүп, өскe ажылдарже шилчип турарлар.

Ажыл-агыйжы эвес чорук тудуг материалдарының камнагазында база бар. Оларның кадагалалы ковчуг багай. Чежези еске холче кирип, тотчеглеттинип турарын ким-даа санавайн турар.

Эде тургустунуушкуниүн салдары бистиинде ам-даа келбээн. Кижи фактору кол черде турар үжурлуг турда. ажылчыннарның ажылдаарынга тазырымчалыг байдал тургустунмаан. Күш-ажылчы коллективтериң ролюн улгаттырар деп турда, тудугжуларның санал-бодалын сонуургап айтырбайн турар. Ажыл бо хире багай организастаттынганда, бистиң амыдырал байдалывыс дыштанылгавыс, мергежил бедидериниc уттундурган Өскeдээ чугула айтырыглар шинтпирлеттинмейн турары чугаажок. Безин план-даалганы биске чедирбейн, сорулгаларны чугаалап таныштырбайн турар.

Солуунардан номчуурга, кайда-даа социалистиг чаныш чоруп-ла турар боор-дур. Бистиинде хожудап, мурнап турар-даа кижилерни кым-даа билбес. Дуу кижини ажыр ажылдаптайн деп чүткүл бистe чок. Совхозтуң директиязы партком, профэвилел болгаш комсомол комитеттери бо чугула ажылды кичээнгейден үндүрген.

Ажык-чарлыг чоруктуң четпезиниден тудугжуларның айда, кварталда, чылда кылган ажылы билдинмейн турар. Ону түңнеевейн-даа келген. Материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкинин удуртукчулар артык деп көрүп турар бе? Бөдүүн ишчи кижилерниң, бистерниң, ажыл-ижиивисче кичээнгейни угландырары чүгула деп билип турар бис. Мынчаар ажылдазары арын-нүүрге таарышпас-тыр. Хооржай-суурлар тутчур бистиң бүүнүг мергежилиивисти херекке албайн турарын шын эвес деп санап тур бис.

К. ШАРАП,
«Бурунгаар» совхозтуң тудугжузу.

Эрзин районда «Мөрен» совхозтуң мал ажылында дыка хөй аныяктар хаара туттунган ажылдап турарлар. Ылангыя хой ажылында ажылдап, сакманчылап чоруур аныяктар ында эвээш эвес. Оларның бирээзи —Урана Учурал. Чүгле совхозта эвес, а районда сураглыг малчын өг-бүле — Учуралдарның аалында ол ажылдап чоруур. Комсомолчу аныяк кыстың ажылга кызымаан, эрескежээзин дуржулгалыг малчыннар мактап чугаалажыр. Ылангыя чаш хурaганнар ажаарынга ол аажок мергежээн.

ЧУРУКТА: сакманчы кыс Урана Учурал.

М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

ЖУРНАЛИСТЕР СОҢГУП АЛГАН

«Ташкентская правда» солуунуң журналистери эди тургустунуушкуниу чырыдары-биле чергелештир, боттары базаүениң негелдези-биле ажылдап турар. Редакторнуң оралакчызының хосталы берген албандужаалынга ажылдаар кижиниң олар ажык бадылаашкыныбиле тодараткан. Область солуунуң ол базымы—чүгле үениң байдалын эдергени ол эвес, ол дээрге коллективте, партия обкомунда кадрлар-биле тодаргай сорулгалыг ажылдың дүрүм ёзугаар уламчылалы-дыр.

Солуп кыска хуусаа иштинде ажылын көскүзү-биле эде тургузуп шыдаан: материалдар чидиг болгаш шалыпкын кылдыынып турар апарган, чагаалар саны хүнден хүнче өзүп турар, солуунуң даштыкы хевири безин өскерилген. Субботаларда бичии хевириңж сес арыныыг кылдыр үнүп турар. Кол киллдистерни салымныг аныяктар-биле быжыглааны, дешшидери курлавырны тургусканы чеднишкинии хандырган.

Редакторнуң оралакчызының орнунга үш киллдис эргелекчилериниң кандидатуралары турган, оларны коллективке ажыы-биле чугаалажып көрген. Бүгү чүүлдерни барымдаалаан; дүрген болгаш шын шинтпир хүзээп алыр аргалыы, мергежил база политика талазы-биле белеткели, кижизиг шынарлары.

Бадылаашкыннарның хөй кезиин алган кижи — солуунуң агроүлетпүр киллдизиниң эргелекчизи В. Шабалин соңгуткан. Таарымча чок чүүлдер-биле улам чидиг демиселдя чорударын, эки талаже өскерилгелерин көскү чырыдарын эш-өөрү аңаа күзээн.

(СЭТА-ның корр).

ХОЙЖУЛАР СЛЁДУ

Чөөн-Хемчиктиң совхозтарының хойжуларының слёду Чадаанага болуп эрткен. Районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының мал ажылының киллдизиниң эргелекчизи Ч. Х. Чүлдүмнүң хой ажылының байдалы болгаш моон соңгаар ону остүрериниң дугайында, агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң даргазы М. Ш. Монгуштуң малчыннарның амыдырал хандырылгазын экижидериниң хемчеглериниң талазыбиле илеткелдерин аңаа чыылганнар дыңнаан.

Районнуң хойжулары нинтиниң малының баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер, уксаазын экижидер дээш бичe эвес ажылды кылып турарлар. «Чыраа-Бажы» совхозта Сарыглар Делгер-оол, Чечек Сеңдажы, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта Күжүгет Сарыг-оол болгаш өске-даа хойжулар бо чылын малдың чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле эки көргүзүглерни чедип алган.

СЭКП райкомунуң бирги секретары Ч. Х. Ооржак слётка чүве чугаалааш, хой ажылын үндезини-биле эде тургузарының, малчын кадрлар, спецжалистер-биле ажылды экижидериниң сорулгаларынга доктааган.

Б. МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

Инициатива болгаш дуржулга

ГРАВЕРСОННАРНЫҢ ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ

Эвилелдешкен он беш республикалар аразында Эстония сүт болгаш эът бүдүрер талазы-биле тоску черни эълеп турар. Ында 142 колхоз бар. Оларның бирээзинде —«Паюзинде» Мария Граверсон өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар, ол —ЭДЧ кежигүнү чурттарның машина-биле иинек саар аныяк операторларының 1986 чылда болган IV делегей маргылдаазының тиилекчизи.

...1985 чылда Марияның саанчылап турганы 600 инектиг комплекстя септеп эгелей берген. Инектерни эрги фермаже шилчиткен, ону эде дерээзи: сүт дамчыдыкчылыг саалда тургузуун эптээн, соодулга агрегадын, сүт кудар цистерианы тургускан. Сөөлүнде ук ферманы хаар дээш турган.

Ынчан Мария Гаверсон өгбүле керээзин ёзугаар ажыл организастаары-биле эрги фермаңы оларга арттырарын колхоз удуртулгазындан дилээн...

Көдээ ажыл-агый бүдүүлгезинин делегей практиказында өг-бүле керээзи чаа чүүл эвес болгай. Чамдык социалистиг чурттарда ону шагда ажыглап турар болгаш ажылды ынчаар организастаарының экономиктиг улуг ажыктыы бадыткаттынган. Бистиң чуртувуска чоокка чедир-ле өг-бүле керээзи шоолуг нептеревээн турган, чүге дээрге ону социалистиг экономика нормаларындан өйталаашкын, хуу ажылдың хевири деп санап келген.

Бөгүн өг-бүле керээзининң чаңгыс аай болгаш ылаптыг үнелели чок-даа болза, ол социалистиг принциптерге чөрүшпейн турар деп чүве билдингир апарган. Чер күрүнеинiң болуп турар, чемнешчидилгелерин болгаш техниканы ажылагый бээр, ажылдың бодук көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин инита планыиче киирер Өске сөстер-биле чугаалаарга өг-бүле керээзи дээрге коллективтиг керээзинiң хевирлериниң бирээзи-дир, а ук керээзинiң социалистиг бүдүштүү кымныдаа чигзиндирбейн турар-ла болгай...

«Паюзин» колхозтуң удуртулгазы өг-бүле керээзи чогум-на ынчаар билип турган болгаш. Граверсоннар ажылдан кирипкен. Колхозка ажыктыы шуут ла иле: эрги ферманы септээн соонда чаа ферма тудары чугула эвес апарган. Ооң кадында ферма колхозтуң комплекзинден ырак эвес, ынчангаш сүт сөөртүрүнүң айтырыы нарын эвес. Сүт сөөртүр машина комплексче бар чыда, ээй соккаш, фермага чеде бээр.

Инек кажаазының чоогунда туувбудан кылган силос суургазы артып калган. Ону септээш, Граверсоннарның өг-бүлези силос, сенаж, дазыл-чемиштиглер шыгжаар чер кылып алган. Боодалдаан сигенин ферманың дээвиирнинн адаанга чыып алганнар. Шупту чүве мыя бо белен. Бир эвес чем сөөртүрү үзүктели берзе (ол ында-хаая болу бээр), ферма каш хонук иштиниде бодуиуң курлавыры-биле шыдажыптар.

Граверсоннар 50 инектиг. Эрги кажааны долузу-биле механизастап алыры берге, ынчангаш дыка хөй чүүлдү холбиле кылыр. Өдекти дугуйлуг трактор-биле үндүрер, а мал чемин идер-тергеге сөөртүр...

«Өг-бүле керээзи-биле ажылдап турарларның ажыл төлевири эмин эрттир хөй эвес бе?» Ук керээнiң удурланыкчылары болгаш чигзиникчилер ол айтырыгны бо-ла салыр. Шын харын, өг-бүле бригадаларының алыр акшазы ортумак дениелден бедик. Ынчалза-даа күш-ажыл барымдаалап хуваалда кылыр социалистиг принциптиң хажыдыышкыны мында чок. Өг-бүленiң ажылы дээш өске кайдыг-даа керээлиг коллективже ышкаш төлээр. Оларның төлевирин күруне расценкаларын барымдаалап тодарадыр болгаш ук төлевир ажылдың интенсивтиниден болгаш шынарындан дорт хамаарыжыр. Оон ангыда, өг-бүле керээзининң байдалдарында ажыл хүнү нормалаттынмас (чижээ, инектерни дыштанып хүннерде база ажаар, саар болгай).

Граверсоннарның өг-бүлези совхоз-биле керээ чарып алган. Колхоз малды үзүп бээр, мал чеми-биле хандырар, продукция сайгартынган турарын магалылаар. Өг-бүле чогуур хемчээлдиг сүттүг дужаар хүлээлгелиг, а бүгү бүдүрүлге айтырыгларын бот-тускайлаң шинтпирлээр. Керээ ёзугаар өг-бүле фермазының ажылдакчыларының шалыңыга чамдык немей төлеглелер көрдүгеген. Граверсоннар болза продукция бүдүрериниге үндүрер дорт чарыгдалдардан камнаттынган чүүлдериниң өртээниң 20 хуузун алыр. Оон аңгыда ниити хемчээлдиң 97 хуузу бирги сорттуң сүдү болган турар ужуглуг, а оон арттыр дужаган сүттүң өртээниң 25 хуузу бо оларның болур.

Баштайгы чылда-ла Граверсоннарның өг-бүле фермазының ажылының түнели колхоз комплекзининиинден дээре болган. Инектен-ие ортумак саалда 1235 килограмм хөй (5464 килограмм), бызаалардың хонукта ортумак немелде деңзизи 703 грамм болган (колхозта—436 грамм). Колхозтуң экономистериниң саналары-биле алырга, Граверсоннарның фермазында инек бүрүзү колхоз комплекзинде инектен 100 рубль хөй арыг оруглаиы берген...

Өг-бүле керээзининң экономиктиг ажыы илдең дээрзин практика көргүзүп турар. Оон-биле кады мындыг чүүлдү немээр херек: күш-ажылды ынчаар организастаарга «кедизи чок» дээр суурларга болгаш кагдынган бичии фермаларга көдээ ажыл-агый ажылдарын катап эгелээр арганы берип турар. Бо бүгү-биле кады өг-бүле керээзи улуг бүдүрүлгени солуваc. Ол ооң немекчизи болуп, эвээш чарыгдалдар үндүргеш, хөй продукция алыр аргаиы берип турар-дыр.

Керээниң ады боду-ла (өг-бүле) социал ажыктыы айтып турар. Ада-иези-биле кады уруглар база ажылдап турар болгай. Өзүп орар салгал чер ажылдыг кижиниң ажылынга хүндүткелге, черге ынак болурунга кижизиттинип турар.

Бистиң чуртувуска өг-бүле керээзин кедилиг бе, ооң келир үези бар бе? Партияның XXVII съездизинге СЭКП ТК-ниң Политиктиг илеткелиниде мынча дээн эвеспе: «бригада, звено, өг-бүле деңнелиниге черни киниртир бүдүрүлге чепсектерни керээлиг хуусаала быжыглаан керээ болгаш аккорд системазы» калбаз-биле нептереэр.

Энн КРЭЭМ,
ПМА-ның корр.
Таллин.

ЧАГААЛАР

Номчукчулар саналдап, сүмелеп, шугумчулеп тур

ЧАГААЛАР БОЛГАШ БИЖИКТЕР

Республиканың хоорайларындан болгаш суурларындан ферма, бригадалардан, ивижилер база малчыннар коданнарындан хөй чагаалар «Шынның» почтазынга хүннүң-ле келир. Ону бо чылдың беш айларының чамдык көргүзүглериниден алгаш көрээлиңер. Беш айларда бижикчилериниң 3600 ажыг чагааларын, бижиктерин редакция алган. Оларның иштинде ажылчы чоннарның шугумчулелдиг 500 чыгам чагааларлы келген. Эрткен чылдың ол үезиниң дениелиниден элээн хөй болуп турар. 120 ажыг чагаа солунда парлаттынган. 230 киризин партия, совет органнарының, министерстволарның, ведомстволарның, бүдүрүлгелериниң, ажыл-агыйларының, коллективтерниң удуртукчуларынче хемчег алыры-биле чоруткан. Оларның 110 ажыынга чер-чорден харыылар редакцияга келген.

«Телефон болгаш харылзааның өске-даа хевирлеринге чоннуң хандырылгазын экижидер талазы-биле ССРЭ-ниң Харылзаа министерствозунуң ажылының дугайында» тускай доктаалды СЭКП ТК бо чылдың январьда хүлээп алган болгай. Харылзаа ажылдакчыларынга негелде, харыысалганы ол шыңгыыраткан. Ындыг турбуже, харылзаа ажылында четпестер ам-даа бар. Бо талазы-биле чагаалар редакцияга база келген.

Оларның бирээзин Улуг-Хемниң Шанчы суурдан З. Донгак редакцияга бижээш, суурда телефон харылзаазының чогун шугумчулээн. Аңаа харыыны Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң начальниги В. Г. Левченко редакцияже чоруткаш: «Ук суур-биле телефон харылзаазы эрткен чылын үзүлгеп, ынчангаш үш километр харылзаа шугумун немей тудары чугула апарган. Радиохарылзааны тур организастаар деп шиитпир хүлээп алдынган. Суур-биле телефон харылзаазын экижидери-биле ону бо чылдың сентябрь 1-ге чедир катап тургузары планнаттынган» деп дыңнаткан.

Ак-Довурак хоорайның харылзаа ажылында четпестерни мурнуку чылдардан бээр чон хомудап, шугумчулеп бижип турганнар. Бо дугайында харыыны эргелелдиң кол инженери Д. Б. Чоксумдав редакция алган. Ак-Довурак хоорайның чурттакчыларын телефон харылзаазы-биле хандырар дээш харылзаа салбырында хоорайлар аразының телефон пунктузун ажыткан. Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң болгаш РСФСР-ниң Харылзаа министерствозунуң коллегиязының доктаалынга дүүштүр Ак-Довуракта харылзааның дамчыдылга херекселдериниң үш программалыг радио дамчыдылгазын комбинат-биле кады кылыр кылдыр 1988—1990 чылдарда чаартылы көрдүнген болуп турар.

Ынчалза-даа эренгей харыы бээр азы ооң хуусаазын саададыр удуртукчулар хөй болуп артпышаан. Бо чылдың чүгле дөрт айларында бистиң чер-черлерже шилчиткен чагааларның 60 чыгамынга харыыны саададып турар. Ооң иштинде Өвүр, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем райкүскомнарынче, Өвүрнүң РАҮК-че (начальниги Ш. С. Куулар), Барыын-Хемчиктиң РАҮК-че (начальниги Ш. Б. Кара-Сал), СЭКП Бай-Тайга райкомунче (бирги секретары А. С. Дембирел), Кызыл хоорайда өске-даа коллективтерниң удуртукчуларынче шилчиткен шугумчулелдиг чагаалар чогуур хуусаада харыылаттынмаан.

Ажылчы чоннарның чагаалары-биле ажыл — хамыктың мурнунда кижилер-биле ажыл болганда, ону кичээнгейниң төвүнге тургузары чугула.

МАЙ АЙДА:

● «Шынның» почтазынга 560 ажыг чагаа келген.
● Ооң иштинде шугумчулелдиг чагаалар — 100.
● Чер-черже хемчег ап сайгарары-биле чоруткаңы — 32.
● Чоруткан чагааларга алган харыы — 20.

АВАЛАРНЫ ХҮНДҮЛЕҢЕР

Кижиниң авазы дег эргим, чоок кижи кайда боор. Ава дугайында шаг-төөгүден бээр чон-даа, көскү чогаалчылар-даа кайгамчык сөстерни чугаалап, бижип келген. Ынчангаш авага тураскааткан ырлар, шүлүктер чоннуң сеткил-сагыжында чурттап чоруур иелерин мактап-йөрээп ырларны радио, телевидение үргүлчү дамчыдып турар. Иениң чымыштыг, амыр-дыш чок ажылы, ооң арыг-силигге ынаа, аъштыг-чемниг, уран-шевер холдары, чымчак, чылыг көрүжү долгандыр турар бүгү-ле чүвени ажи кинрер. Аңаа чүгле чаш төлдери эвес, харын өгленип-баштанып, ажы-төлдүг апарган уруглары безин эргим, кээргенчиг. Ажы-төлү аас-кежиктиг чурттазын дээш ол чүзүн-даа карамнавас.

Авазының аа сүдүн ээп, чымыт-чымчак эргелелдиг куспаанга кижи бүрүзү өскен. Ие кижи бүрүзү төлү кээргээчел, томааныыг, хүндүлээчел, ажылгыр, эң эки мөзү-шынарлыг кижи боор өссүн деп бодаар.

Ындыг болза-даа, хөөкүй иезинге каржы хамаарылгалыг кижилерни көргеш, кижиниң сеткили хомудаар.

Бир мындыг чижекти киирип көрейн.

Мал эмчизи эртемниг херээжен эжинвис бар. Ооң авазының чиң-сарыт шайын-даа ишкен бис. Томааныг, эки мөзү-шынарлыг кырган чораан. Назы-хары улгаткаш, кадыы баксыраан. 40 хар ажа берген, кадык-шыырак уруу азырап-карактаар турган:

— Өлгей-ле! Кырганнарның баар оруу ол-дур—дээш, кижи сеткилинге таарышпас өске-даа хөй чүүлдер чугаалаар. Удаваанда хөөкүй ие чок апарган. Өлүр мурнунда уттааны орталанып келгеш-ле, чаңгыс уруун айтырар. Кээргенчиин чүү дээр! Та чүнү чугаалаксаан, көрүп-даа алыксады-ла ыйнаан. Тоомча чок, кээргел билбес уруу келгеш, чүү-даа болбаан чүве дег, арагалап, ырлап, улустар-биле хөөрежип олурар. Авазын чевегже үдээрде безин хөөкүй иезин сөөлгү оруунче үдеп барбаан. Чегенчиг-ле-дир. Ам ол авазын сактып чоруур ирги бе? Ындыг кижилерге ажы-төл, алган эштиң-даа херээ чүү боор. Тоңап чоруткаш, «Хадын» совхозта чурттап турар сураглыг.

Ада-иезинге кээргел чок, доң сеткилдиг, азырадыкчы хөөнүүг ындыг кижилер көргенимде сеткилим дыка-ла хомудаар.

Кижи бодаарга, авазын хүндүлеп, ооң хей-аъдын көдүрүп, чагыг-домаан дыңнап, эргеленип чоргу дег. Үстүнде бижээним дег ындыг чаржынчыг «хөөкүйлер» чон аразынга канчап мегеленип, чурттап чоруур ирги? Ол дээрге мээ-медерели ядыы, бодун тоглуунар, хүнүн бодаар, сагыш-сеткили «кузум» дег кижилер-дир ийин. Өөрүшкү, муңгарал, чоргаарал, ынакшыл деп чүвени олар билбестер-даа.

Бодум хуумда сеткилим мындыг: «Аваларны хүндүлеп, өөртүп чоруңар». Оларның мурнунга чүнүң-биле-даа төлеттинмес өрелиг бис.

Эки аажы-чаң, мөзү-шынар, кижизиг чорук ол өрени хензиг дуглап болур. Эде тургустунуушкунну кижи бүрүзү бодундан эгелеп, бодунуң аажы-чаңында четпестерни чок кылып, моральдыг эки мөзү-шынарлар талазы-биле чаңчылдарга бодун өөредири, чаңчыктырары чугула».

Э. ТЕЖИТ.

Чөөн-Хемчик район.

• • •

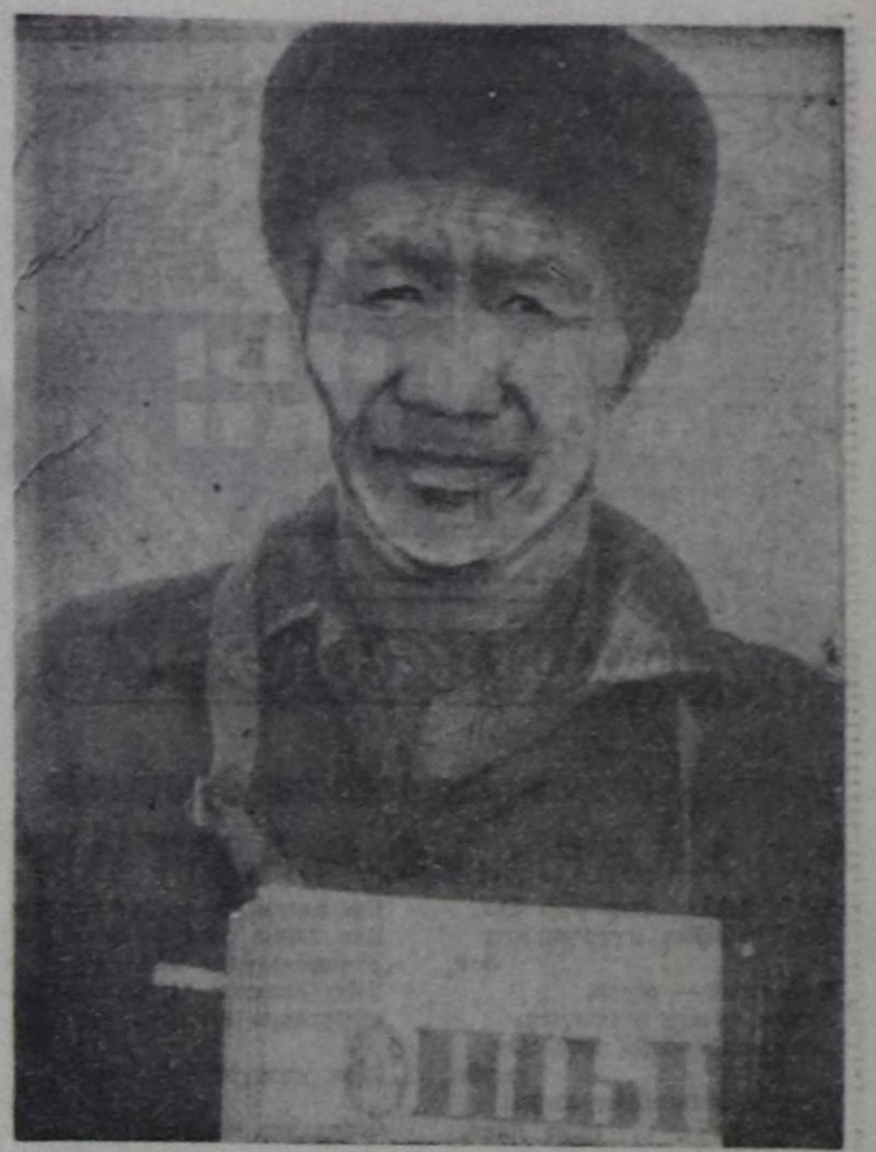
Байыр Чамбалович Саая Өвүрде «Коммунизмче орук» совхозтуң Бора-Шай хойжу бригадазында он ажыг чыл почтачылап турар. Ооң харылап турары бригадада шупту чээрби өг-бүле шупту янзы-бүрү чагылгаларлыг. «Шын», «Тываның аныяктары», солуннар, «Агитаторнуң блокноду болгаш «Монголия», «Корея», «Крестьянка» журналдар, төп солуннар база бар.

Байыр Чамбалович хүндүлүг дыштанылгаже үнүп, назы-хары улгады-даа берген болза, аъттыг чоруп, малчыннарның чагыдылгаларын, чагааларны үзүктел чок чедирип берип турар.

Чурукта: Б. Ч. Саая.

Т. МОНГУШТУҢ фотозу.

• • •

КУДУМЧУ БАЙЫРЛАЛЫ

Чоокта чаа Сүт-Хөл суурда Советская кудумчузунуң байырлалы болган. Ону херээженнер чөвүлели болгаш райкүскомнуң культура килдизи организастаан.

Советская — суурда төп кудумчуларның бирээзи. Ында районнуң социал амыдыралынга чугула черлер — улус өөредилге килдизи, уругларның сүт кухнязы, амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели, магазиннер, Культура бажыңы, школа, эмнелге дээш өске-даа черлер бар. Ол ышкаш ында районда сураглыг кижилер база чурттап турар.

Кудумчу байырлалынга хоочун башкы Ч. Д. Ондар ук кудумчунуң келир үезиниң дугайында чүве чугаалап, аңаа чаа поликлиниканың, ийи каът школаның, улуг Культура бажыңының тудуушкуннарын чыылганнарга таныштырган.

Бо байырлал Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааттынган. Чүге дээрге ук кудумчу Октябрьның чаалап бергени Совет эрге-чагыргазының ады-биле аттаан.

О. БОРАШ.

Студент амыдырал

КАТКЫ КЕЖЭЭЗИНГЕ ЧОРДУМ

Улан-Удэ хоорайда «Тудугжу» деп Культура бажыңы — тыва студентилерниң ойнап хөглээр черя. Бир-ле кежээ чалаткан оолдар, кыстар аңаа чыглып келгеннер. Кирер эжик кырында өңгүр чараш үжүктер-биле бижээн «Кирип моорадар!» дээн чалалга. Оон бичии куду «Каткы бажы каткан эвес» деп кежээ адын номчупкаш, ам кээп чүвениң ужурун билип каар сен. Ынчангаш бо кежээге кижи кандыг-даа хөктүг солун чүүлдерге таваржып болур-дур эвеспе деп чүвени бодай бээр. Ооң уламындан кижиниң сонуургалы улам кыптыгар. Даразында солун чүү бар эвес, көрээлиңер.

Культура бажыңының иштинче кирип кээрге, «Идик уштур чер» деп бижик көстүп турар. Аайын тыппайн, фойеде турар улустарның буттарынче көөрүнге, шупту идиктерлиг. Топ аар черни ыяар адаан-дыр деп чүвени билгеш, каткың төктүп-ле келир.

Эрте бергеш, студентилерниң ханада аскылап каан баштак-шоодугларлыг хана-солуннарын көрүп каар сен. Ында кандыг солун баштактаныглар, шоодуглар, кыжырыглар чок дээр. Студентилерниң амыдыралының эки-даа, багай-даа талалары шупту чырыттынган. Сагыш хандыр каттырып алгаш, улаштыр-ла ыры-хөгжүм диңмирээн черже базыптар сен. «Чунар-бажын» деп каан өрээлче кирип келирге, ыры-хөгжүм сени чайгаар-ла бодунуң агымынче салдадып кире бээр. Танцылап чоруй деридип, азырген бергеш, серипттенип алыр күзел-биле, эжикче көрүптериңге «Изиг бус-биле!» деп күзээшкин астынган. Оон суксун хандырып алыры-биле «буфет» деп каан черге чеде бээрге, «МЖ», «ЖМ» деп үжүктер эжикте астына берген. Оларның чанында оолдар, кыстар кайы талаже кирер аайын тыппайн каттыржып, сүмележип турарын көрүп кааш, арыгланыр черни ынча деп алгаш, бистиң баштарывысты төөредип турар-дыр деп билип каар сен. А суксунну «Чыдыг хырын» деп черден барып ижип алыр сен.

Кежээниң эрттирикчилери Саида Оюн, Виктор Чигжит программаны чурум ёзугаар чорудуп турганнар. Студентилерниң күүселдезинде каттырынчыг, баштак, шоодуглуг көргүзүглер конкурс хевирлиг эртип турган. Көдээ ажыл-агыйы технукумунуң «Челээш» ыры-хөгжүм ансамблиниң күүселдезинде ырлар куттулуп, баштак чугаалар «хөөреп», студентилерниң дилээ-биле культура институдунуң студентизи Айлаң Маңзыр-оол хоюг, өткүт үнү-биле ырларны чаңгыландыр ырлап, чыылганнарның бедик үнелелин алган. Оон-даа өске солун номерлерни көргүскен соонда программа доозулган, кежээ эң идепкейлиг киржикчилерни шаңнап мактаары-биле төнген. Чалаттырганнар-даа, организакчылар-даа сеткил ханымышкынныг чарылганнар.

Кежээниң чедиишкинниг, солун эрткени сценарий тургузукчузу культура институдунуң студентизи Эрес Кууларның база ол-ла институттуң өске-даа организакчыларының улуг үлүг-хуузу-дур.

«Каткы бажы каткан эвес» деп бо кежээ Улан-Удэде тыва студентилер чөвүлелиниң ажыл-херектериниң чүгле чаңгыс чижээ. Чөвүлелдиң планында моон-даа соңгаар солун кежээлерни, диспуттар, ужуражылгаларны эрттирери көрдүнген.

Р. САТ.

Улан-Удэ хоорай.

КӨРЖЕҢ КОПТАРАР МАШИНА

Барыын-Хемчик районда «Хемчик» совхозтуң аныяк механизатору Мартан-оол Чалыпович Саая хой кажаазының көржеңин коптарар машинаны чогаадып тургускаш, ону ажыглап эгелей берген.

Мурнунда М. Ч. Саая совхозка чолаачылап тургаш, малчыннарның хой кажаазының көржеңин хол-биле чаңгыс удаа эвес коптаржып келген болгаш ол ажылдың аар, бергезин эки билир. Бо ажылды механизастаар деп бодал ынчан ооң бажынга төрүттүнген. Уйгу чок дүнелерде, хостут үелерде кандыг хевирлиг машина чогаатса экил деп чүвени бодап, херек кырында боттандырып эгелээн. Келир үениң машиназының нииди хевирин чуруп шыйгаш, ажыл-агыйга херек чок үндүр бижиттинген машина-техника кезектеринден машинаны чыып тургускаш, ону бо чазын шенелде-ажыглалга хынаан. Шенелде эки түңнелдерни көргүскен. Машина ажыл-агыйга 60 кижиниң күш-ажылын солуур болгаш 10 муң рубльдиң камналгазын бээр болган. Чогааттынган машинаның тургузуунда нарын чүве чок: рама, мотор, соңгу мост — ГАЗ-52 машинаныы, коробка — ГАЗ-53-түү, чүге дизе, кодуртүр механизмнерни ажылдадырда ооң редукторну таарымчалыг. Машинаның бедии 1 метр 50 см, мурнунда үстүрер болгаш кодуртур кылдыр кылдынган сераалерлиг механизмнер бар. Кажаа иштинде көржең үндүреринге дузалыг, адырып, кожуп ап турар механизм база бар.

Д. САЛЧАК,
«Шынның» бижикчизи.
М. НОРБУНУҢ фотозу.

КАМНАЛГАЛЫГ

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң мурнундан Чадаана АТБ-зиниң баазазынга ажыттынган чолаачылар белеткээр курстарга ол өөренип кирген. Комсомолчу В. С. Монгуш ам ажыл-агыйның мурнакчыларының одуруунче кирген. Дөрт айларның планын чедиишкиниг күүсеткеш, чарышка тиилекчи болган.

Ол бодунга быжыглаан техниканың туруушкунун болдурбайн, пландан ажыр 10 муң тонна-километрни чүъктүг эрткен болгаш планныг оналдазын 130 хуу боттандырып, 110 килограмм кывар-чаар материалдарны камнап алган.

Б. МОНГУШ.

ЧЕДИР БОДАВАЗЫВЫС ОЛ-ДУР

Бодум комсомолчу, Киргизия чурттуг мен. Фрунзе хоорайга милицияның тускай ортумак школазын эрткен чылын доостум. Хүннээректиг Тываның бир ыраккы булуңу Бай-Тайгага кээп ажылдаа-ла, чедип чеде бердим. Чон ортузунга кижизидилге ажылынга үндезилээш, арага ишпес амыдырал-чуртталганы быжыглаар талазы-биле бодумнуң бодалдарымны маңаа бижикседим.

Партияның болгаш чазактың доктаалдарын хүлээп алгаан соонда арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаары бо хүннерде чүгле чидиг айтырыг эвес, харын хөй-ниитиниң күженишкиннерин бир дем-биле мөөңнээрин негеп турар сорулга болгай.

Милицияның ажылы берге, харыысалгалыг-даа деп чүвени эки билбишаан ажылдап, бергелерни ажып эртип чоруур мен. Ылаңгыя түс черниң чугаазын билбезим, чурттакчы чоннуң иштинде арага ишпес чорукка кижизиттинмээн кижилерниң бары база бергелерни тавартыштырар боор чорду.

Ажыы-биле чугаалаарга, бажың иштиниң эт-севин, мал-маганны, күрүнениң болгаш хамаатыларның транспортун оорлаар, эзиртир суксунну боттары кылыр болгаш өске-даа кем-херек үүлгедир чоруктар районда ам-даа бар. Харын-даа эш-өөрүнүң, төрел-дөргүлүүнүң эт-севин, мал-маганын оорлай бээр таварылгаларны кым эллепсинмес боор. Ол чорук районда база кору узулбээн.

А кижилер ону билзе-даа ыыттапас, «мээн бажыңым суур кыдыында» дижири ышкаш, милиция дилезин, ооң херээ-дир дээш хөөннүг олуртулаар. Ындыг хамаатыларның арын-нүүрү, медерели кайдал?

Күш-ажылчы коллективтерниң, хөй-нити организацияларының чогуур хемчеглерин чедир албайн турарындан, ёзулуг арагачылар бисте ам-даа эвээш эвес. Бо чылдың эрткен айларында кем-херек үүлгедиишкиннериниң дугайында 77 билдириишкин болгаш дыңнадыглар бисте учёт дептеринде демдеглеттинген. Баштайгы дөрт айда эзириктер сергедир черге 145 кижи кирген. Оларның иштинде комсомолчулар Борис Салчак, Александр Хомушку болгаш Анатолий Донгак олар ышкаш чээрби хар иштинде хып дээн аныяктар бар.

А бичи хулиган херек үүлгеткен дээш 43 кижиге харыысалга оназаган. Оларның иштинде Григорий Иргит, Адар-оол Хертек, Солун-оол Севээн, Андрей Донгак олар болгаш өске-даа аныяк кижилерни адап болур. Моон алгаш көөрге, аныяктарның хостуг үезин чөө организастаар ажылды дээштиг чорудар үе келген.

Бо чылын эмнелге-күш-ажыл профилакторийинче үш кижини чоруттувус. Чамдык кижилерниң албадал-биле эмнээр талазы-биле материалдарны белеткээн. Күш-ажылчы эвес орулга киирип ап, хоругдут оюннар ойнааны дээш буруудаттырган кижилерге хамаарыштыр 19 протоколду тургускан.

Арагалаар чоруктуң болгаш алкоголизмниң когун үзер дээш демисел күштелип турда, үстүнде чугаалааным ышкаш кем-херек үүлгедир, оорлаар, арагалаар кижилерниң медерели чогум кайыл? Черле боданыр үе келген.

Бо чылын болган бир таварылганы чугаалаайн. Май байырлалының мурнуу чары турган. Апрель 27-де кежээликтей районнуң бүгү бүдүрүлгелериниң, организацияларының удуртукчулары райкүскомга чыылганнар. Байырлалды организастыг эрттирер талазы-биле айтырыглары аңаа дугурушкан. Талонну үлеп бергеш, араганы май 1—2-де садар деп айтырыг аңаа тургустунган. Эзиртир суксунну ажыл хүнүнде 14 шактан садарын доктаалда айыткан болгай. Ынчалза-даа бүдүрүлгелер, организациялар удуртукчулары майның талонун бээр, араганы садар деп шиитпирледип апканнар.

Байырлал чыскаалы эки эрткен. Ооң соонда удаваанда кудумчуларга эзириктер көскүлеңнеп эгелээн. Каш шак эрткенде арага садыы ажыттынган, сыңмарлашкан улусту көргеш, кижиниң хөңнү карарар болду. Корум-чурум деп чүве барымдаалавас: чааза чүткүп, талонун сунуп, араганы алгаш үнүп-ле турганнар. Удаткан чок чамдык улус эзирип алгаш катап кээп, шаагы-биле магазинге сыңмарлажып туруп берген.

А чазактың айтыышкынында эзирик кижилерге болгаш 21 хар четпээннерге арага садарын хоруглаанын билир бис. Ынчан аңаа дежурныйлаан милиция ажылдакчылары сержантылар Р. Даваа, В. Куулар, Ю. Даваа, А. Кужугет, В. Хомушку корум-чурумну тударын шуут күш четтирбестей бээрге магазинни хагдырар деп шиитпирледивис. Оон чүү болган деп? Мээң адаем ышкаш улуг хар-назылыг эр, херээжен кижилер эзирип алгаш, мени бүзээлеп, экибаък сөглеп, артымдан шанчып, хевимден силгип, чүвениң ужурун тайылбырлаарымга безин дыңнаар шаа чок болганнар. Чоорту даштар тудуп алгаш өлүрер деп кыжанып, кара туразында аажылай бергеннер. Оларның иштинде мен ышкаш оолдарлыг кижилер-даа турган-на боор, ол хирезинде арын-нүүрүн бодавааннар. Кижилер кижизиг мөзүзүн оскунарга ындыг боор-дур деп чүвени ол минуталарда ылап-ла билдим. Ындыглар чаңгыс рюмка арага дээш кем-херек үүлгедириниден-даа эгенместер. Ынчан мен ол эзирик кижилерден дезер ужурга таваржыштым.

Байыр-чыскаал хүннеринде араганы садарын бодунун харыысалгазынга алган удуртукчу ажылдакчылар шак мындыг фактыларны канчаар көөр ирги?

Турсунбек ЧАЛОВ,
райкүскомнуң ИХК-де участоктуң улуг инспектору, милицияның лейтенантызы.
Бай-Тайга район.

СЕТКИЛИМГЕ ЧООК

Алыс өскен төрээн черим— Тес-Хемниң О. Шынаа. Адам-ием үр үеде ында малчыннап чоруур. Бичиимден оларга дузалажып, мал ажылының чымыштыын көрүп өскен болгаш малчыннарынга ынак мен.

Чамдык ада-иелерни дыңнап олурарга: «Мындыг багай демдектерге өөренир болзуңза, хой кудурууңдан туттунар, кажаа өдээ аштап чоруур сен» деп ажы-төлүн чемелегилээр. Ол — кижизидилге эвес деп бодаар мен. Харын школа доозуп турар оолдар, кыстарны бо ажылче хаара тударын бодаары күзенчиг. Кандыг-даа ажыл кижини кавстаар болгай.

Каш чыл бурунгаар Кызылга, «Тыва совхоз тудугга» ажылдап турзумза-даа, мал кадарар деп күзелимден салдыкпадым. 1984 чылда өг-бүлем айы-биле ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозка малчыннай бердивис. Баштай чеди чүс ажыг хураган хүлээп алгаш, ол-ла күзүн төрүүр хойга бардывыс. Баштайгы үеде черле берге. Бо черниң хоюн колдуу тургузу азыраар, а «О. Шынаага» хойну одарладыр, кажаага от салбайн турган болгай. Өске-даа эргаларны малчын кижи өөренир, эде-хере тыртынар боор-дур.

Бо кыштаглаашкынны хүр-чаагай эрттирип, хой оолдаашкынын чогуур хуусаазында доостувус, чаш төлү онча-мендя. Амгы үеде малга сигген, суланы рацион ёзугаар каап бээр, ооң сугдадын ажаалда-хайгааралын шын чорудар дээш ажылывыс-ла хөй.

Малывысты хүр-чаагай кыш ажырып алганывыстың бир чажыды — Межегейниң хоочун малчыны, коммунист Бор-буй-оол Данзынович биле ооң өөнүң ээзи Ламажап Докпановна Оюннарның билдилиг арга-сүмезиниң база ачызы. Олар-биле кады малывысты эки кыш ажырдывыс. Бо малчыннар он чеди харлыында-ла өг-бүле тудуп, хөй чылдарда чылгы, теве, хой малдап чораан, арга-дуржулгазы байлак улус. Ламажап Докпановна хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, аңаа олурбаан. Оглу Саша-биле кады нешкилер 135 хураганы онча-менди доруктурганш, хүлээдип бергеннер. Сеткилге чоок, ак сеткилдиг, дуржулгалыг хоочуннарывыска өөрүп четтиргенивисти илередиксеп, кадайым А. Куулар-биле редакцияже баштайгы чагаавысты бижээнивис бо.

А. ШОЙДАН,
ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң хойжузу.
Таңды район.

КАЖАН ОРТА АЖЫЛДААРЫЛ?

Бистиң Кызыл районнуң төвү — Каа-Хем суур. Бо суур республикада база бир хөй адырлыг улуг суурларның бирээзи. Ук суурнуң ортузунда № 5 столовая бар. Ону долгандыр аъш-чем, ном магазиннери болгаш районнуң төп эмнелгези туруп турар. Столовая дээрге чоннуң үе-шагын камнап алыр, боттарының туралаан аъш-чемнерин садып чемненир таарымчалыг чер болур ужурлуг. Ынчалзажок бо столовая чоннуң ол негелдезинге дүгжүр бе? Чок. Чүге дээрге бети кыдыы ооң ажылдар шагын көрүп көрээли. Дүъште ажылдар үези безин 11 шак 30 минута. Ол айыткан шагында ажылдар эвес. Чемненикcээн хөй чон ол столоваяның эжиин ыяап-ла соктап тургаш, арай боорда ажыттырар.

Магазин дээрге чонну аъш-чем-биле хандырар чугула чер болур. Каа-Хем суурнуң чөөн талакы кварталдарын хандырар № 13 магазинни бо чылдың февраль 26-да септелгеже киирген. Ол ам бөгүнге чедир ажылдаваан. Ол магазин ажылдап турда, ажылчы чон ырак-узактан аъш-чем садыглап, үе-шагын чарыгдавас, хөлчок эптиг турду. Ам ооң моон соңгаар ажыттынар, ажыттынмазы кымга-даа билдинмес. Эжиинде чарлал-бижик-даа чок, аңаа-ла шоочалыг туруп берген. Ону харыылаар удуртукчулар магазинни дарый ажылдадыры-биле хемчеглерден алза деп күзел бар.

• • •

Черлик ыттарны узуткаар талазы-биле негелдени бистиң суур Совединиң девискээринде чурттакчылар, күүском күүсетпейн келгенин маңаа келген кижи эскерер. Ол чүл дээрге суурнуң кудумчу бүрүзүнде өөр-өөр болуп алган маңнажып чоруур черлик ыттарның көвүдээни. Ыттарны ээлери дугаарладыр, ооң соонда баглап өөредир ужурлуг болгай. Бо чурум бистиң суурда шуут сагыттынмайн турар. Көдээ Совет күүскому боже кичээнгейни салып, ол талазы-биле хемчеглерни чорудары — соңгаарлаттынмас айтырыгларының бирээзи.

П. БИЧЕ-КЫС.

Материалды парлаан соонда

ДУЗАДАН КӨРГҮССЕ

Бодум черле Тожу чурттуг кижи мен. «Тоора-Хем» совхозтуң ивижилериниң амыдырал-чуртталгазын билир мен. Тайга-даскыл черде чурттап турар улустуң амыдыралы аъш-чем-биле хандырылгазы болгаш ыңай-бээр чоруур аргыжылгазы берге дээрзи билдингир. Эң чугула айтырыг — аъш-чем биле аргыжылга.

Ивижилерин доктаамал транспорт-биле хандырыптар болза, ынчан ажыл-иш сегиир культура бедиир ужурлуг. Ол ышкаш аргыжылга турар болза, иви малдың турлагларынга совхозтуң специалистеринден аңгыда лекторлар, культура ажылдакчылары, харын даа хөгжүм-шии театрының артистери-даа аалдап чеде бээр боор деп бодаар мен. Ол бүгү ивижилерге улуг идигни бээри магат. Хөй чон аргыжып чоруп турда канчап кым-на кижи хирлиг хептиг, сухари-биле орар боор. Ол-ла бүгү айтырыгларны шиитпирлежиринге депутат кижи улуг рольду ойнаар деп бодаар мен.

Иви мал чаңгыс черге оъттаар эвес, ынчангаш чер саңап, бажыңнар тудары берге. Ынчалза-даа бичии борбак бажыңнарны тудуп көрзе кандыг ирги? Аңчыларның бажыңнарындан ийи катап улуг-ну тудуп болурунуң аргазы совхоз бүрүзүнде бар. Танкеткаларга чудүргеш, чедирип болур-ла болгай.

Сөөлгү үеле иви малдың өлүп хоорaары, ийи-чаңгыс ивижилерниң харыысалга чогундан ис чок чидери болгаш бөрүге чиртири көвүдээн. Иви малды ийи-үш ээлчег-биле кадарарын шиитпирлээри черле чептүг. Бир эвес ол айтырыгны үзе шиитпирлептер болза иви малды саарынын аргазы бар.

Ивиниң хөй бөрү тудуп чип турар. Ону аңнаары-биле 3—4 кижи составтыг звенону чүге тургузуп болбас деп. Ону шиитпирлээр үе келген.

Иви мал белен аарывчал эвес. Чүгле чылыг дужүп, изий бээрге, аарып эгелээр. Ол үеде республиканың мал ажылының харыысалгалыг специалистери чедип кээп, чүүден аарып турарын тодарадыр болза эки. Ол аарыгга удур камгалал сыкыртышкыннарны чорудары негеттинип турар. Боттуг дузаны чедирерин дилеп тур бис. Республиканың мал ажылының харыысалгалыг ажылдакчылары Өдүгенге моорлап келзе кандыг ирги? Оларның дузазы-биле он-он малдың амы-тынын камгалап алырының аргазы бар. Чамдык удуртукчулар келирде, вертолёт-биле ужуп келгеш, ийи-бир айтыышкыннар берипкеш, дедир ужуп чоруй баар. Олар оода чартык ай иштинде бистиң-биле кады чурттап, иви малдың онзагай талазын өөренип көрзе кандыг ирги?

Үстүнде четпестерни эдип алыр болзувусса, ол база-ла эде тургустунуушкунуң бир онзагай талазы эвес ирги бе?

Д. БАРААН.

Аңчылар болгаш аңнаашкын дугайында

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Оран аңын алдын деп бил,
Олча-тывыын шүрүүн деп бил.

Эки аңчы — эгези,
Эртем, номда —дүрүмү.
Алызын билбейн арга-сын кирбе,
Дүрүмүн билбейн «аңчы мен» диве.
Чаг иштинде бүүрек сагынма,
«Часпас мен!» деп дылын узатпа.
Чер байлаа —алдының бодавас,

Сөс алтаны —арның бодавас.
Эки аңчы сөглээн сөзү
Эртине-байлак элбедир.
Чыт, даашты аң эндевес,
«Чыргаар» аңчыны өөрү эндевес.
Шок дүжүргеш, бажын ыжыткан,
Шораанче чүткээш будун ыжыткан.
Боозу дегбеске тайга ырак,
Бодааны бүтпеске олчазы ырак.

А. НУКУУРАК.

ЧУРУКТА: Чөөн-Хемчик районда Баян-Тала ортумак школазының башкызы Ирина Бариновна Багай-оол хостуг үелеринде ол суурнуң Культура бажыңынга кээп, уран чүүл коллективиниң чогаадыкчы ажылдарынга киржип турар.

Ол сураглыг чогаалчыларның шүлүктерин аянныг болгаш уткаазы билдингир кылдыр номчуурунга сонуургалдыг.

Башкы ол суурга болган концерттерге киржип, уран талантызын чоңга каш удаа бараалгаткан. Районга болгаш республика төвүнге эрткен уран чүүл көрүлделериниң идепкейлиг киржикчизи.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

КИЖИ КИЖИГЕ—ЭШ БОЛГАШ ӨҢНҮК

•Болган таварылга•

Ноябрь ай ортан эрте дүжүп турган. Кыш бодунуң база бир онзагай демдээ болур баштайгы харын шагда-ла чаапкан. Ооң соон улаштыр күштүг хат хадаан. Ынчалза-даа неделя хире шору чылыг хүннер болгулаан. Баштайгы харның чүгле чоогаларда хөртүктери арткылаан.

Таңды-Уула сыннарының шыпшык бажының мурнуу чавызаажында ээзимнер эдектерин дургаар чаттылып чоруй барган делгем чайлаглар ортузунда, кара суглут хемчигеш эриинде, ынчангы О. Шынаа салбырның төвү Деспең суур-жуташ дескиндир чайлаан хамык малчыннарның шагда-ла күзеглеп көшкенинден чааскаанзыргай апарган. Ынчалза-даа суурнуң чону бодунуң ажыл-ижинге ажаанзырап, хайныкпышаан. Хүннүң баштайгы чартыы хөлчок чылыг, аяс эртсе-даа, шала кежээликтей дээрни бора булуттар кылынннадыр дуй бүргеп, мында-хаая сырыннай каггылап, хадыырының, чаарының демдектери көстүп келген.

Таптыг-ла ол үеде суурда дүүн Бии-Хем районнуң Сесерлигден кежүп келген чаа зоотехниктиң үш харлыг уруу чиде берген деп дүвүреңниг медээ хеп-денертен дыңналы берген. Салбыр эргелекчизи кижиге меңээ ол медээ мырыңай онза дүвүрелди болдурган. Баштай-ла зоотехниктиң бажыңынга далаш-биле четтим. Ооң кадайы Кара-кыс бажыңындан эпкедээн үнүп орда таваржы бердим. Уруун чоктап кааш, бүгү бажыңнарга кирип турган, суурда ылап-ла чок дээрзин билип каапкан болду. Зоотехник Сарыгбай суурдан дашкаар дилеп чорупкан. Мен магазинче халып баргаш, аңаа турганнарны уругну дилежиринче үндүрдүм. Салбырның хоочун садыгжызы Михаил Мандыевич Хажыылай ол медээни дыңнааш, човаары хөлчок, дүвүреп, далажы берди. Магазинни хаапты. Бодумнуң бажыңымга келиримге, уругларым авазы база-ла уругну дилеп чорупкан-дыр. Суурнуң чону шупту дилээшкинде.

Суур арга-ээзимден хоорук, ажык бүүрелчин шаттар аразында деспеңде тургустунган, кайы-даа талаларындан каттыжып келген беш оруктуң белдири, он оруктуң ортузу чер. Ис үнмес, шаттар барык-ла кара. Мен ол хүн аъттыг Көжер-Сайыр унунга кыштагларга хыналдалар кылып чорааш, чаа-ла келгеним ол. Ынчангаш белен ээрлит турган Челер-Шилгимге олура каапкаш, Бак-Кужур, Кезек-Дыт, Булак, Дөң-Кыры чайлагларындан бээр, суур чоогуну дескиндир дилээн — көстүр чүве чок. Оон Чуңгулаар-Тейдев дураннаан —сураг. База-ла бо уругну дилээн каш-даа кижиге ужураштым, кайгап-хараан чоруп турлар.

Ам суурже хап кириптим. Далашпааже хоржок, чүге дээрге кудай база чүдерей, караңгы база келир дей берген. Дүрген, шалыпкын, шиитпирлиг хемчеглерни албас болза, азып-тенээн чаптың айыылда амы-тынын камгалап алыры бергедей бээр. Бажыңымга кире дүжүп келирим билек-ле, соомдан уругларым авазы Саар улаштыр бо кире халып келди. Далаштыг чугаалап эгеледи:

— Бо Кезек-Дыт үстүнде хемниң калбак хараган бүргээн унунга чедир шуут-ла дош кыры-биле оскээш, мырыңай чайлаг дужу чедир чоруй барган урут-дур. Кезек болгаш-ла доктаап, ойнап чораан хевирлиг. Дош кырында харда изи мырыңай илдең. Оон ыңай дош үстү берген. Харлыг чер чок. Дилеп, кый деп чадаштым. Аъттыг улустан алгаш, дүрген-не ынаар чоруп көрүңер. Ылап-ла ол девискээрден ыңайлаан деп билип алыңар. Дүргедевес болзуңарза, дүн дүжер, шуурган база келир дей берди деп, уругнуң барган уун компас-биле дөмей тып алган кижим өөрүнчүг медээзин дүрген-дүрген дамчыда каапкаш, ам боду чугаалаңы берди:

— Чаа көшкен, оран-бажыңын эмгелээр дээш утту каапкан болгай аан, хөөкүйлер. Чаптанчыы аажок амытан чорду, күжүр. Сактырымга, бола ойнап орган ышкаш болур, ынап-ла тып алыр мен деп бодап чордум. Ынчалза-даа орайтай бээрге, силерге дүрген дыңнадыр бодай бергеш, ээп келдим. Ам черле тып эккээр силер.

Кадайымның ол чугаазын, уругнуң кайда барганын дыңнапкаш, мээң өөрүүрүмнү чүге деңнээр боор. Бодаарымга, шынап-ла ында олурган ышкаш апарды. Далажы-ла бердим. Дем чаа, Чуңгулаар-Тейден суурже чаныл олурумда, бир катап ачамдан дыңнааным коргунчуг таварылга-даа сагыжымга кирген чүве. Бистиң бир чоок төрелиивис Чалаатыга чурттап чораан чүве-дир. Күзүн Хоолу хемниң аксынга ооң оглу база демги урут дег бичии оол чиде берген чүве-дир. Каш хонукта улустар тып чадашкан. Чүгле холу эртип калганда, талыгыр ховуга чок апарган оолдуң куш хөндеп турган сөөгүн тып алганнар. Ам мээң бодалымдан ол коргунчуг болуушкун тайлып чиде берди. Сарыгбайны эдертип алгаш, Саарның тыпкан изинге чеде бердим. Сүмелешкеш, даг баарында чоогаже аъттарывыс аксын ээй тырткаш, ону өрү өскептивис. Бичии кижи кадырже үнүксевес, чоога уну эдерер деп бодалга чагыртканывыс ол.

Уругнуң суурдан талыйтыр ыраан ам ылап апарган. Баштайгы удаада дилээшкин чорударынга эң берге чүве ооң кайнаар углааны, ыт-шиминиң билдинмези турган. Ам үг тода билдинген. Уругнуң изи тывылганда, боду ам кай баарыл ол деп шиитпирлиг сорук бисти баштап чораан. Ол чооганың ырак эвес бажында чиңге хөртүкке чеде бергеш, ында бичии кижиниң истерни база катап тып алдывыс. Хөртүк кырының кырбаң харында аай-дедирлээн, таптай баскылаан болду. Бодап көөрге, харлыг черни соңуурган, аңаа доктааксап турган ышкаш. Ол хөртүк чүгле ыйгыл черде, оон ыңай чок. Ол кавы чер шупту кара. Чооганың бажы Чыраалыг-Аксы чайлаг мурнунуң сарыг хаялар үглээн бедик кожагарынга барып үскеш, даг арнында дамырлар боол тарап чиде берген. Аъттарывыстан дүшкеш, четкилеп алгаш, саргыяк дег сарыг хаяларны эралап, «Галя! Гал-я-а!» деп кыйгырбышаан, турупкаш, дыңнагылаар-даа бис. Чүгле хаялар чаңгызы дыңналыр, өске харыы чок. Имиртинмеп эгелээн. Сагышта, каракта бичии уруг бо турган ышкаш болур.

Хар дүжүп, дүвүлей каап турар апарган. Караңгы имир биле кады бистиң сагыжывыс база караңгылап эгелээн. Сүмелешкеш, чоога бажында кырлаңның эдээнде өзгүт, чыткан инектерзиг кезек хаяларга чоокшулап келдивис. Бир инек-даш баарында чүве имиртилеп дээнин эскере тырткаш, «чүве караш дидир, эскердиң бе азы сагыжым бе» диди. Эжим база эскерген болду, ол база сагыжы кылдыр бодап, меңээ безин ыттаваан, бүзүреваан кижи-дир. Чеде маңнажы бээривиске, уруувус ыт-даа чок бо олур. Доңган-дожааны аажок. Бистиң өрээниивис, шынап-ла, деңнээр чүве тывылбас болган. Коргуушкун биле өөрүшкүнүң хеп-хенертен ынчаар күштүг солушканындан караңгы дүн чырый берген дег, сеткилдер хүнней берген. Өөрээн ада ээриниң соонга ээир ышкаш чиик олура каапкан. Мен уругну чердеп алгаш, ачазынга тутсуптум. Эптиг кончуг ээриинге олурту шаап алды. Уруун чидиргеш, уидараан, муңгараан аданың хөрээ хозай берген, чугаа-соолу ам-на үнүп келди:

— Силерниң уругларыңарның авазы Саар Шагжыевна кайгамчык-ла буянныг кижи-дир. Ол хараган иштинде дошка, кым-даа ынаар кирип, эскерер аргажок черге, ооң изин тып, бо хире ырадыр истеп, ууи биске айтып бербээн болза, тывылбас турган урут-дур. Аас-кежик-ле болду.

Шуурган улам-на күштелип, харлыг дуву дүргектелип эгеледи. Суурувуска халдып кирип келдивис. Эжимниң ажыда тырткаш, ээгип кирип олурумда-ла, уругларым авазы удур баспышаан, «Эккелдиңер бе?» деп айтыра каапты. «Тып эккелдивис. Сээң ачы-авыралыңда ол болдунар аргалыг болду» дээш, чылыг холун дыңзыг туттум. Кужур иениң өөрээни медээжок. Бис база оон-биле чажыт оолдуг улус бис. Аваларның ынакшылы ажы-төлдерге ыгаал чок. Ол хүн бистиң суурнуң чурттакчы чону кижи кижиге эш деп мерген сөстерниң шынныын ылап-ла бадыткаан. Өскениң деп чүве турбас ужурлуг. Бөгүнгү чаагай амыдыралывыс, келир салгалывыстың мөзү-шынарлыг кижизиттинери оон дыка хамаарылгалыг.

Бо таварылга 23 чыл мурнунда болган. Галя ам ажы-төлдүг, өг-бүлелиг, аас-кежиктиг Берт-Даг суурда чурттап орар.

Б. ДОЮНДУП.

ТВ

МАЙ 30-де

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.25 —«Чүүлен болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 8.55—Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы. Фестивальдың кыйгырыглары. 9.25—Россияның чурукчулары чугаалап тур. РСФСР-ниң чурукчуларының VII съездизи. 10.00 — «Майның хүлүмзүрүү». Уругларның хореография коллективтериниң киржилгези-биле концерт. 10.30—«Кижи. Чер. Октаргай» 11.00 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Хептиң чаа хевирлериниң телеконкурузу. 11.30 — Кижи институду. 12.30 — «Хүнден хүнче. Партия райкому эде тургустунуушкун байдалында». 12.45 — Бөгүн делегейде. 13.00 — Улуг Октябрьның оюнга. Төөгүнүң өшпес одуруглары. «Хайгыылчының маадырлыг чоруу». Уран-чечен фильм. 14.40 — Мультфильмнер. 15.00 — Суббота — ада-иелер хүнү. 16.30 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 17.00 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» деп телепрограммазының делегей фестивалы. «Илбилиг аялгалар». (Монголия). 17.40 — «9-ку студия». 18.40 — «Джамайка». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги сериалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — 00.10 Владимир Высоцкий. Чапсарда (22.35) — Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — ТАССР-ниң алдарлыг артизи Т. Курамшин ойнаар (баян). 8.30 — Ритмниг гимнастика. 9.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — Аваның школазы. 10.00 — «Мария Медичиниң хааржакчыгажы». Уран-чечен фильм. 11.30 — Туркменистан телевидениезиниң программазы. 12.50 — «Калыкшыл». 13.15 — «Тео Алам чалап тур». ГДР-ден дамчыдылга. 14.30 — «Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.10 — Москва. Консерваторияның улуг залы. Ф. Шопенниң музыкалары. 16.25 — «Кадык шыырак мага-боттуг». Уран-чечен фильм. 18.30 — «Меңээ чуруун белекке бер». Душан Главачек ырлаар (ЧССР). 18.50 — «Леонид Леонов-биле чаңгыс шак иштинде». Док. телефильм. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Оруктуң меңээ чайлап беринер». Мультфильм. 1-ги кезээ. 20.15 — «Энтузиастар херегленип турар». Док. телефильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Соңгу чуктуң тоожузу». К. Паустовскийниң чогаалынга уран-чечен фильм. 22.50—23.10 — «Дружба». Чадаг-тергеге маргылдаа.

«КЫЗЫЛ» БӨРҮ

сонуургактарга

— Кызыл бөрүнүң дүгү ылап-ла «кызыл» өңнүг бе ынчаш? Дорт-ла «кызыл» өңнүг дүктүг аң-мең, ыт-куш бойдус өртемчейде чок. Кызыл бөрү дээрге, эртем ёзузу-биле ынчаар адаан өң болур. Ооң чажыды болза, немец национальдыг, ынчалза-даа орус бойдус эртемдени П. С. Паллас деп кижи 1811 чылда ол аңның дугайын тодарадып бижип турганш, ооң дүгүн «кызыл» өңнүг дээн. Немец дылда «кыскыл» деп сөс чок, а кызыл бөрүнүң дүгү чогум-на кыпкыскыл өңнүг боол көстүр. Өске дылдарда кызыл деп сөс бар, ынчангаш кижиниң азы кандыг-бир дириг амытанның дүгү кыскыл кылдыр көстүр боорга, ону кызыл өңнүг дээр апарган. Ынчангаш «кызыл» бөрү деп сөс чоңга тарап нептерээн.

Ооң тарап нептерээн черлери Кыдатта Синьцзян-Уйгур автономнуг округ, Сычуань, Юньнань, Фудзян болгаш Индостан, Индокитай, Малакка ортулуктар, Суматра болгаш Ява ортулуктар, Корей чартык ортулук болгаш Моол Арат Республиканың чөөн талазы, ССРЭ-де Ыраккы Чөөн чүктүң, Чөөн болгаш Ортаакы Сибирьниң мурнуу талакы девискээрлери, Ортаакы Азияның чөөн талакы кезээ боол турар. Ол дээрге кызыл бөрүнүң шаандакы үеде тарап нептерээн черлери-дир. А амгы үеде ооң нептерээн черлери кайдал?

РСФСР-ниң 1983 чылда парлап үндүрген Кызыл дептеринде дыңнадып турары болза: «Ооң ниити баш саны он баш чедип турар. Амгы үеде РСФСР-де доктаамал чурттап, өзүп көвүдеп турар кызыл бөрүлер чок-даа болуп турары магат чок».

А өске республикадан өөрүнчүг медээлер дыңналыр бе?

ССРЭ-ниң 1985 чылда үндүрген Кызыл дептеринде бижээни болза:

«ССРЭ-ниң девискээринде барык чок аң хевири-дир».

ССРЭ-ден дашкаар черлерде байдал кандыгыл?

Бойдус болгаш ооң курлавырларының камгалалының Делегей эвилелиниң Кызыл дептеринде ол аңны эң чоокку үеде чок болуп, үстүрүнге четкен аң хевири деп айыткан.

Кызыл бөрүлер 10—15 санныг, а харын-даа оон-даа хөй санныг бөлүктер болуп алгаш, чемнин дилеп, хоргадаар черлер көрүп, колдуунда хүндүскү үеде он-ов, чүс-чүс километр узак оруктарны маңнажып эрте бээр. Бөрүнүң шакта дүргени 30-40 километр чедип турар. Олар далай деңнелинден 4 муң метр бедик черлерге таварышкылаар. Кая-даа чораанда олар кончуг оваарымчалыг, дааш-шимээнге дыыжы, белен-селен кижи көрбес ажыт черлерге чаштынып чоруурлар. Кызыл бөрүлерниң ССРЭ-ниң девискээринде Джунгар Алатау, Сихотэ-Алинь сынының чөөн ийлери, Саян даглары ышкаш черлерге барык чоокта чаа, 40—50 чылдар мурнунда бар турганш, а ховартап чиде бергениниң чылдагааны билдинмес. Ынчалзажок эрткен чүс чылда кызыл бөрүлер биске база «аңаа эвес» аңнар турганы элдептиг. Революция мурнунда үеде оларны зоопарктарга тудуп турганының дугайы база орта билдинмес.

Кызыл бөрүлерниң кончуг ховартааның делегейниң 900 ажыг зоопарктарында оларның ээзэш саныны безин херечилеп турар. 1982 чылдың январь 1-ге чедир ол аңнар Дуйсбург, Пекин, Роттердам, Сан-Диего, Токио, Иокагама хоорайларының болгаш бир канада зоопаркка ниитизи-биле 27 баш турган, оларның 19-у зоопаркка төрүттүнген.

ССРЭ-ниң шупту 33 зоопарктарында чаңгыс-даа баш кызыл бөрү чок. Ынчалза-даа чоокку эрткен үеде Москва зоопарыы ол бедик даглар болгаш оргулааштар аңнарын өстүрери-биле алдаржып турган.

1957 чылда Москва зоопарынга Мурнуу Кыдаттан туткан бир кыс кызыл бөрүнү эккелген. А 1958 чылда Кыдатта Кукунор хөлдүң чоогундан ийи санныг улуг кыс болгаш эр бөрүнү тудкан.

Москва зоопарынынга оларны он чыл иштинде 33 баш чедир өстүрген болгаш кызыл бөрүлерниң аажы-чаңының, өзүп көвүдээриниң дугайында солун эртем бижимелдерин кылган.

Тывызыктар

ЧҮГЕ ҮНДҮРГЕНИЛ?

Шаанда бир хаан чурттап чораан. Ол алдын-мөңгүн шыгжамырын кадагалаан, таңныылының дүжүнүң шын болуруңга бүзүрээр чораан.

Бир катап хаан чалчалары-биле ырак аян-чорук кылырынга белеткени берген.

Таңныыл хаан кандыг чоруур эвес дээш, дүжел удуп хонган. Дүжүнде көөрге, хаан чалчалары-биле кады элезинниг улуг шуурганга хөмдүрүп өлүп каар боол-тур.

Эртенинде таңныыл дүжүн хаанга кээп чугаалаан иргин. Хаан дүштүң шын-мегезин хынап көөр дээш, аян-чорукче боду чорбайн, чалчаларын ыдыпкан. Ооң соондан хаан чалчаларының изин истеп чедип кээрге, шынап-ла элезинге хөмдүрүп өлген боол-тур.

Хаан өргээзинге дедир ээп келгеш, амы-тынын алган дээш, таңныылды шаңнаан. Ынчалза-даа ону ажылындан үндүрүпкен. Ол хире шынчы таңныылын хаан чүге ажылындан үндүргенин бодап көрүңерем.

С. ШААЛЫ.

Өңү аккыр, өзү кара.
Шугулдаан дег шала часкаар
Шуглаан уштур, суглай-даа бээр.
(Баажызы бойдуста).

Чыдын чытпас чыраа-кара.
Чыглып алза шыраа дендээр.
Улус чоңга ажыын бээрде,
Үлүг-хуузун харамнанмас.
(Баажызы бойдуста).

С. КУУЛАР.

ШЫДЫРАА БОДАЛГАЗЫ

ИЙИ КӨШТЕН МАТ

Ак тала: Kph1, Фq1, Лh4, Kc7, Kd7, Cq8, п: e2;

Кара тала: Kpf5, Лa8, Лb8, Kb2, Ca3, Cb1, пп: f3, f6, d6, h5.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Бөгүн республикага шокар булуттаар, чагбас, хүндүс диңмирер болур. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 5—10, диңмирээшкин үезинде, 18 метр чедер. Хүндүс 22—27 градус, дүне 9—14 градус чылыр.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Агаарның температуразы хүндүс 25—27 градус, дүне 12—14 градус чылыг болур.

Автоорукттарга кестүрү эки. Хүннүң ийиги чартыында диңмирер болур.

Медицина талазы-биле агаарның ийиги хевири кадыкшылга салдар чедирбес.

кино

МАЙ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Бал сказок» 10.00, «Кин-дза-дза» 11.50, 20.30, «Трое мужчин и младенец в люльке» 15.00, 16.50, 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тайна двух океанов» 19.20, «Внимание всем постам, где ваш сын?» 13.40, 16.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Варвара краса, длинная коса» 9.40, 11.30, 13.20, «Без срока давности» 15.10, 17.10, 19.00, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «И еще одна ночь Шахерезады» 14.00, «Последняя дорога» 15.40 шактарда.

«ЧАЙГЫ» к/т: «Зорро» 14.00, 16.30, 19.00 шактарда.

С. МИХАЛКОВ.

АДЫГ ДАҢЗА ТЫП АЛГАН

•Тоол•

Киржикчилери: арга-арыг даамалы, ооң кадайы, Адыг, Дилги, Бөрү, Торга.

Арга-арыг даамалы таакпылаарын шуут каар деп шиитпирлеп ап-тыр. Ынчангаш даңзазын, таакпылыг хавын болгаш бодунуң кылып алганы от кыпсыр херекселин арга иштинде чокпак чадаң үнүш аразынче талыйтыр киир шывадапкан. Адыг ону тып алган чүве-дир. Оон-на хамык чүве эгелээн! Адыг даңзага таакпы тыртар апарган. Ол даңзага таакпылап пат чаңчыгып калган. Хавта таакпы кактал бээрге, Адыг кургады каткан бүрү чыып алгаш, ону даңза бажыңга доллдур дыгып-дыгып, тыртып чоруп-тур.

Ооң мурнунда хүн караа бакылап кээри билек-ле, Адыг оттуп келгеш, оът-сигенге аңдааштанып дукпурлангылаар, хемче маңнап киргеш, эштип-эштип, балык-даа тудар, а оон соонда кат чыып чип азы ары чигири дилеп, коңгулдар бакылап чоруп бээр турган, а ам чер бичии чырып орда-ла, карактарын чода туткулааш, када берген бүрүлерни даңза доллдур тиккеш, соруулун аксынче аянныг сүргей суккаш, одун шырт кылдыр шап, кыпсып алгаш, ыяш дөзүнге ыжын бургурадып чыдар апарган. Даңза чырыктап алгаш, хүннү бадыр шак ынчаар чыдар. Чөдүрүп-каккырып аарый бээр апарбаан болза, күжүр Мишага тааланчыг-ла турган ийик.

Бир-ле катап ол арга кыдыы-биле чоруп оргаш, Дилгиге ужуражы берип-тир. Адыгны көрүп кааш, Дилги аңгадай берген иргин.

Дилги (элдепсинген үн-биле)
Чайны өттүр көрүшпээн бис.
Шала чиктиин, Миша сен бе?
Аъш-чем хөңгүс чивээн ышкаш!
Аргавыннын кончуун, өңнүк!
Канчап бардың, кужур тала,
Кандыг аарыг сенде дегди?

Адыг (чөгенчиг киргиреэш үн-биле)
Арай чиктиим кончуг ийин,
Аарып чоруур ышкаш-тыр мен:
Сөөк-даяам ыстап-шылаар,
Сөспүргей дүк тоглап чоруур.
Аъш-чемни амзаарымга,
Амдан чогу кончуг ийин!
Удуур дээштиң эрте чыдар—
Удуттунмас хоржок ийин.
Эртенниң-не чөдүртүп
Эрээ-хинчээм көре бээр мен.
Кежээ боорга,, хол-бут сирлээр,
Херт-бурт чүрек шапкыланыр.

Дилги
Торгага-ла барып көрем,
Доруун сүме кадар ийин!
Чагыг сөзү буянныг куш,
Чалгааравайн, чедип көрем.

Адыг
Харыксырап, дорайтаза,
Харын ынчан баргай мен аан!

Хүннер эртип-ле, эртип-ле турган. Адыг мырыңай улам баксырап орган. Бир-ле катап ол чоога-биле элейтип чорааш, Бөрүге ужуражып кээп-тир. Адыгны көре тыртып кааш, Бөрү кончуйтур олуруп алган.

Бөрү (элдепсинген үн-биле)
Кандыг чурттап чор сен, Миша?
Каям, чүнү үлгеттиң?
Кээп дүшкеш, күжүрүм сээң
Кежиң, сөөгүң арткан ол бе?
Арай черле чиктиин сүргей
Аарыгзып туру сен бе?

Адыг (муңгарап)
Кадыым арай кошкаан ийин.

Бөрү
Канчангаштың ынчап бардың?

Адыг (чөгенчиг киргиреэш үн-биле).
Арай чиктиг...
Аарып чоруур ышкаш-тыр мен:
Сөөк-даяам ыстап-шылаар,
Сөспүргей дүк тоглап чоруур.
Аъш-чемни амзаарымга,
Амдан чогу кончуг ийин!
Удуур дээштиң эрте чыдар.—
Удуттунмас, хоржок ийин.
Эртенниң-не чөдүртүп кээр.—
Эрээ-хинчээм көре бээр мен.
Кежээ боорга, хол-бут сирлээр,
Херт-бурт чүрек шапкыланыр.

Бөрү
Торгага-ла барбазыңза,
Ток-ла дээр сен, баксыраар сен!
Топтап көргеш, ылап шынын
Дорт сөглеп, сүмелээр куш!

Адыг
Аңаа эртен ылап барайн!

Бөрү
А ону тывар сен бе?

Адыг
Албан черле тыпкай мен де.

Адыг Торганы аргадан тып ап-тыр. Оозу кышка белеткенип, кырган хадыда коңгул оңгаштап, чай чок олуруп-тур. Адыг хадыга чедип келгеш, бажын ойтайтыр каап алгаш турган.

Адыг (чалынган үн-биле)
Шаандан өңнүүм, торга, торга!
Чавыс ужуп бадып келем!

Торга
Топтыгниге изиг байыр!
Дорайтааштың келдиң бе, кай?

Адыг (чөгенчиг үн-биле)
Арай чиктиг...
Аарып чоруур ышкаш-тыр мен:
Сөөк-даяам ыстап-шылаар,
Сөспүргей дүк тоглап чоруур.
Аъш-чемни амзаарымга,
Амдан чогу кончуг ийин!
Удуур дээштиң эрте чыдар,—
Удуттунмас, хоржок ийин.
Эртенниң-не чөдүртүп кээр,—
Эрээ-хинчээм көре бердим.
Кежээ боорга, хол-бут сирлээр,
Херт-бурт чүрек шапкыланыр...

Торга
Ишпес-даа бол, таакпылаар,
Илдең-дир бо, ындыг бе кай?

Адыг
Ойт, ийет, таакпылаар мен.
Ону кайнын билип алдың?

Торга (шыңгырап)
Бужар багай чыттыг-дыр сен!
Будук адаанга олуруп ал!..
Каям, оорга! Ток, ток, ток!..
Кандыг кончуг бедик чүвел!
Аяар тынам, шүжүлеве:
Адыг-даа бол, аарыг-дыр сен!..

Адыг (коргуп)
Өлүр хире эвес-тир бе?
Өзү кара айыыл чок бе?

Торга (шыңгырап)
Таакпыдан өкпе-баарың
Таар ышкаш ойбак-дежик!
Тынныг чурттаар бодазыңза,
Тыртар таакпың шуут каар сен!

Адыг (кээргенчиг үн-биле)
Таакпылыг хавым-биле
Даңза, оттуум каар мен бе?
Каап черле шыдавас мен!
Хараадаңчыг, хомуданчыг!..

Торга (шыңгырап)
Чагыым, сүмем тооваазыңза,
Саадал чок ижээнинге
Сарбаш кыңгаш, шөйлүп каар сен!

Чагыг сүме бергени дээш, Торгага Адыг четтиргенин илереткеш, элейтип чаныпкан. Элеңейнип чоруп-чоруп, бир төш кырынга кээп олуруп алган. Даңзазын ужулгаш, чуурп каан кургаг бүрүзүн аңаа доллдур тип алгаш, тыртар дей берген. Чарлып чоруп тура, Торганың чугаалаан сөстерин ол дораан-на сакты хонуп келгеш, даңзазын оңгарже талыйтыр октапкан.

Бир-ийн хүн дургузунда таакпы тыртпаан. Үш дугаар хүнде мырыңай туттунуп шыдавайн, оңгар иштинче даңзазын дилеп кирипкен. Дилээш, арай боорунда тып алган. Дүгүнге дүрбүп-дүрбүп, чуурп, каан кургаг бүрүнү даңза бажының үдүн доллдур дыгып алгаш, чырыктапкан. Оон кыпсып алгаш, ыжын бургурадыр соруп-ла эгелээн. Хенертен оңгар ындыңда хадыда Торганың токкуладыр соктаанганын дыңнап каан. Адыг Торганың чагыг сөзүн база катап сактып келгеш, даңзазын аксындан ужулгаш, оңгарже мурнукузундан-даа ырадыр октапкан.

Бир-ийн хүн тыртпаан. Үш дугаар хүн база таакпылаваан. Дөрткү хүнде туттунуп шыдавайн, даңзазын оңгарже база-ла дилеп кирипкен. Арай боорда тып алган. Оон мага-бодунда аза-огу болгаш ыттени кадалган үнүп келгеш, төш кырынга олурупкаш, аянныы сүргей таакпылап эгелээн. Ыжын сорбушаан, чооккавыда Торга бар бе, чок бе деп дыңнаалап олурган.

Адыг чайны болгаш күстү эттүр, мырыңай кышка чедир даңзазын чидир октап келген. Ынчалза-даа таакпылаарын соксатпаан.

Кыш дүшкен. Оттулар ыяш чыып алыр дээш арга даамалы ыдын эдерткеш, аргаже кирген. Ыдын Чиртилекпей дээр. Ээзи чоруп орда, Чиртилекпей койгун изи истеп ыңай бээр халып-ла чораан. Чиртилекпейниң хенертен чиртиледир ээре бергенин ээзи дыңнап каан. Бир-ле чүвеге тавырышкан-дыр! Шанактыг аъдын доктаадыпкаш, хаагын кеткеш, Чиртилекпейниң ээрген черинче углай чорупкан. Шыргай арга-ыяшты өттүр баскаш, оялыкка үнүп келген. Шуурганга дазыл-дамыры-биле катай-хаара тура шаптырган улуг шиви чыткан. Ооң араан-шораан дазылының адаанда адыг ижээни—хар ова чыткан. Ижээнден көк ыш бурунайнып үнүп турган... А Чиртилекпей чиртиледир ээрип-ле турар.

Адыг ижээниниден ыш бүлгүрлүп үнүп турарга, арга-арыг даамалы пат кайгап каан!

Адыгны ашак ижээниниден тургуза тыртып келген, курут, дүктүг хап-ла! Таакпылааш ол ынчаар баксыраан боол-тур. Кижиниң мурнунда ол хөөкүй дөрт даванында тендиңейнип турар болган. Ыштан кара ажып, чажы тектүп турар, дүктери борбактажып калгылаан, а чырыында даңза халаңнаан!

Ашак даңзазын таныл кааш, Адыгның аксындан ушта сол алган. Ижээни бакылаарга, таакпы хавы биле от шагар херекселе мында чыткан! Ол дугайы дүжүнге-даа кирбейн чораан!

Арга-арыг даамалы тыпкан олчазын тонунуң карманынга суп алган. Адыгны шанаанче чыттыр идип алгаш, чаныпкан. Ашаа аргадан чедип келгенин көрүп кааш, кадай чада кырынга үне халып келген.

Кадай (кайгап)
А-а, Федя, чүнүл мында?

Даамал ашак.
Адыг-дыр бо, кээп көрдең!

Кадай (көрүп турар)
Адыг бе ол, ылаптыг-ла?

Даамал ашак
Артында-ла таакпылаар!
Адыг ирей ылап чүве!

Кадай (коргуп)
О-о, дадай, элдепейлиин!
Ону бистер канчаар бис ам?

Даамал ашак (маажым)
Канчап канчаар!
Карак ажыт садыпкай бис!

• • •

Хоочун даамал Адыгны оон Хоорайже аппарып-тыр.

Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаанда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арныы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3518.
ТС—00324.